

56296

A. PLOOMPUU

LAUSEÕPETUS

KOOLIDELE

KOLMAS TRÜKK

1928
TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

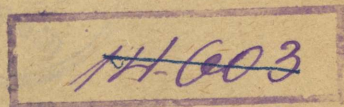

A. PLOOMPUU

LAUSEÕPETUS

KOOLIDELE

KOLMAS TRÜKK

TALLINN, 1928
TALLINNA EESTI KIRJASTUS-ÜHISUS

UUSKIRJ. A.

TAUSKÖPETS

KOOLIKS

Tallinna Eesti Kirj.-Ühisuse trükikoda, Pikk tän. 2.

2

64962

A-6296

1929

TALLINNA EESTI KIRJALDUS-ÜHISUSE TRÜKIKODA

Kolmanda trüki eessõna.

Kolmas trükk on saanud suurem endistest; on lisatud näiteid ja teisendatud mõned nimetused seda mööda, nagu need kindlaks määratud Akadeemilise Emakeele Seltsi keeletoimkonna korraldatud sõnastikus. Kõik, mis sealt leida polnud, on jäetud weel endiseks ehk on tähendatud liitnimetustega.

A. Ploompuu.

THE HISTORY OF THE

... of the ...
... of the ...
... of the ...
... of the ...

...

I. Laused.

1. Lause on sõnadega awaldatud mõte.

Näit. *Inimene on loodud tööd tegema. Ta ei lausunud musta ega walget. Ei ilu pealt leent keedeta (wanas.). Oleks minu olemine! Küll on aga täna kange tuul! Kus on kurwa kodu? Aina õpitakse. Kes seisab, kat-sugu, et ta ei lange.*

Märkus. Lause võib awalduda süsõnal ehk kirjalikult. Kirjutatud lause lõpul on ikka lause mõtte ja loomukohane märk.

Lausete jaotus.

2. Laused jagunewad oma loomu ja mõtte pool-
lest:

a) **Jutustawad laused.** Näit. *Igal linnul oma laul. Walel on lühikesed jalad. Tõde ei põle tuleski. Täna on ilus ilm. Ei ole hea laita midagi liig wara. Rahu kosutab, waen kaotab (wanas.). Jutustawa lause lõpule kirjutatakse (.) punkt.*

b) **Küsiwad laused.** Näit. *Miks sa nutad, lilleke? Millal on kõige pikem päew? Mis ei ole toas ega õues? Kes on sinu sõber? Kuhu kisuwad teda mõt-
ted? (Juh. Liiw.) Küsiwa lause lõpule kirjutatakse (?) küsimärk.*

d) **Käsklaused.** Näit. *Pista tuli tuhka! Tule lõikame selle paku pooleks! Pange tänele! Ära võta võõra wara! Hoidke, et teie ei määri oma riideid! Ärge tehke liiga nõrgemaile!*

e) **Soowlaused.** Näit. *Jõuaksid need jõulud tulla! Kui mu ema weel elaks! Tuleks ometi kewade! Peaks ta mitte enam eksima! Kui seda metsa ees ei oleks! (Juh. Liiw.)*

g) **Hüüdlaused.** Näit. *Isa ae! Üles, üles, hellad wennad! Tulge kokku külalapsed! Alt ära! Aidake*

metsa kustutada! Käsk-, soow- ja hüüdlause lõpule kirjutatakse (!) hüüumärk.

Märkus. Sagedasti ei saa muidu aru lause mõttest kui tema lõpu märgi abil; märk lause lõpul ütleb, kuidas peame mõistma lauset lugedes — ja kuidas teda lugema. Näit. „Mis sa teed!“ (hüüd.) „Mis sa teed?“ (küsi.) „Kõlbab küll!“ „Kõlbab küll?“ „Kõlbab küll.“ Kus selle määramise ots! Kas ma wist ei tea! Ega sa enam lähe? jne.

II. Lause liikmed.

3. Pisut on mõtteid, mida wõib awaldada ühe sõnaga (müristab, tuiskab, sulab). Kui awaldatud mõte peab olema selge, siis kulub sinna vähemalt kaks ja enam sõnu. Näit. *Lumi sulab. Läksime kohe kooli. Ema wiis hälli heinamaale. Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale?* (M. Veske) Üksikuid sõnu, millest lause on koos, kutsutakse **lause liikmeteks**. Tähtsamad ehk pea lauseliikmed on alus ja öeldis.

Alus — subjekt.

4. Aluseks nimetatakse lauseliiget, milles awaldub selle asja, olewuse wõi teo nimetus, millest (wõi kellest) on jutt lauses (s. o. millest wõi kellest öeldakse midagi lauses). Näit. *Caps mängib. Siin on jutt lapsest, seega on sõna „laps“ lause alus. Pisar weeres. Siin öeldakse midagi pisarast, seega on „pisar“ lause alus. Ilmad lähewad külmemaks. Siin on jutt ilmadest, seega on „ilmad“ lause alus. Karu oli kaeras käinud. Siin öeldakse midagi karust. Kus on kurwa kodu? Siin küsitakse midagi kodust. Ülekohtus ei seisa kotis. Jutt ülekohtust. Õppida on kasulik. Jutt õppimisest. Kirjatöö polnud walmis. Jutt kirjatööst.*

Aluseks wõiwad olla käändsõnad (noomenid) ja -da, -ta lõpulised pöördõnad (verbid).

Käändsõnaline alus on kahesugune:

I. Täisalus — totaalsubjekt — on ikka nimetawas (nominatiiv) käändes; ta wastab küsimise: **Kes?** Mis? Näit. **Rafwas** (kes) tuleb. **Lumi** (mis) sajab. **Caiskus** (mis) ei kõlba. **Suu** (mis) on südame mõõt. **Kerjamine** (mis) on häbiks. **Kannatus** (mis) wõidab. Kas **Jaan** (kes) tuli?

II. Osaalus — partsiaalsubjekt — on ikka osastawas (partitiiv) käändes; ta wastab küsimise: **Keda?** Mida? Näit. **Rafwas** (keda) tuleb. **Lund** (mida) sajab. **Caiskus** (mida) on weelgi. **Peremeest** (keda) ei ole siin. **Tahtjaid** (keda) ilmus küllalt. **Oleks aga andjaid** (keda)! Kas on **õppimist** (mida) palju?

Nõnda esineb noomenline alus ainult kahes käändes: nimetawas — ehk osastawas. Suuremalt jaolt on alus ikka nimetawas käändes (täisalus); harwem on alus osastawas käändes (osaalus). Eitaw kõne tarwitab osaalust.

III. Pöördsõnaline alus tähendab tegewusnime; mida (mis) teha. Näit. **Sõita** oli igaw (mida teha oli igaw). Sõitmine oli igaw (mis oli igaw). **Waletada** ei kõlba (mida teha ei kõlba). Waletamine ei kõlba (mis ei kõlba). **Ujuda** oli mõnus. **Tarwis on puhata**. Kas oli raske **kirjutada**? Küll oli hea **mängida**! Oleks waja **siüia**. **Unustada** on kerge; **õppida** on raske.

5. Nõnda wõib olla aluseks käändsõnadest :

a) nimisõna. Näit. **Tuli** ei põle. **Leiba** ei ole. **Caps** jäi magama. Kas **kewade** on juba alanud? Mis aitab **mure**! **Ajad** on kallid. Wist **asi** hakkab paranema. Minul ei ole **paberit**. **Laineid** muud kui tuleb. **Koşinat** kuuldu pisut.

b) asesõna. Näit. **Teda** ei ole kodus. **Mina** tahan juua. **Keegi** ei wõi elada söömata. **Kes** käis uksest? Siin pole **kedagi**. **Mõned** läksid juba. Kas **niisugune** kõlbab? Kui palju **see** maksab? **Seesama** aitab küll. **Kumb** kirjutab ilusamini?

Märkus. Pöörd sõna kindla kõnewiisi lõpud wõiwad awaldada ühtlasi ka asesõnalist alust; alus jääb siis mõistetawaks. Näit. Tule**n**. Pöördelõpp „n“ tähendab siin asesõnalist alust „mina“ (mina tulen). Arwa**d**. Pöördelõpp „d“ tähendab siin asesõnalist alust „sina“ (sina arwad). Seisa**b**. Pöördielõpp „b“ tähend. asesõnalist alust „tema“ (tema seisab). Õppisi**me**. Pöördelõpp „me“ tähend. alust „meie“ (meie õppisime). Kas kuulsif**e**? Pöördelõpp „te“ täh. alust „teie“ (kas teie kuulsite). Kõl**ista** (sina)! Laulge (teie)! Palugem (meie)! jne.

d) omadussõna. Näit. **Wõõras** tuli meile. **Caisk** ei wiitsi õppida. **Hiline** jääb ilma. **Kaunis** on ka kallis. **Hull** ajab pilli lõhki. **Terwe** läheb teole, **saige** läheb ahju peale (wanas.). **Mõislik** mõistab isegi, **rumal** katsub käega (wanas.). **Kade** langeb ikka iseenese mõõka (wanas.). **Rikas** ei tea, mis waesele waja.

Märkus. Alusena esinedes on omadussõnal nimi- wõi asesõnaline mõiste.

e) arwsõna. Näit. **Üks** jutustab. **Teine** kuulab. **Tufanda** langesid. **Kümn**es on juba läinud. **Esimene** jõudis mäele. **Weerand** on wähe; **pool** on paras. **Neli** teewad woodit, **kaks** näitawad tuld, **üks** heidab magama (mõistatus).

Märkus. Alusena on arwsõnal sagedasti asesõnaline mõiste.

g) pöörd sõnadest: — da, — ta lõpuline tegewus-nimi. Näit. **Lugeda** on waja. **Hüpata** on kardetaw. Siin pole hea **magada**. Koolist **puududa** pole hea. **Wihastada** on kahjulik. **Maksta** on weel palju. **Wilistada** pole tarwis! Kerge on **lõhkuda**, aga raske **parandada**. Parem **karta** kui **kahetse-da** (wanas.).

Märkus. Aluseks wõib olla iga kõnejagu; kuid tal on siis ikka nimi- wõi asesõnaline tähendus. Näit. **Wäga** on määrussõna. **Hurra** waimustab. **Ja** on ei wastand.

Öeldis — predikaat.

6) Öeldis ütleb midagi alusest. Näit. *Koer hau-gub*. Siin on aluseks koer; temast öeldakse, et ta haugub. Seega on „haugub“ öeldis. *Ratas weeres*. Siin kõneldakse rattast, mis weeres. Nõnda on „weeres“ öeldis. *Pane üks kinni!* Siin on öeldiseks „pane,“ kuna alus on käskkõne teise pöörde järel mõistetaw „sina“. *Elati niisama*. Siin on öeldis „elati“, kuna alus puudub. *Põõsas kuulis, teine nägi, kolmas küsis: kuhu läbed*. (rahwal.) *Ei talw taewa jää*. (wanas.) Siin on öeldis „ei jää.“ *Ära wähi seliast willu otsi*. (wanas.) Siin on öeldis „ära otsi“. *Isa oli haige*. Siin on öeldis „oli haige.“ *Kõik on maiale magusad*. (wanas.) Siin on öeldis „on magusad.“

Märkus. On mõisteid, milles öeldis esineb üksinda. Näit. *Tuiskab; sulab j. m.*

Öeldis on kahesugune: ta awaldub ühe (ainsa) pöördsõnaga, ehk kokkuliidetult teise kõnejaoga.

a) Öeldis awaldub ühe pöördsõna isikulise tegumoega. Näit. *Ujumine karastab. Poiss wilistas. Mina lugesin. Meie kirjutame. Heinalised niitsid. Teie läbeksite wist. Tulgu ta süia! Jaan hak-kawat kauplema. Ants sõitnud Soome. Mingem üles mägedele!* (alus on mõistetaw siin käskkõne pöördest meie). *Tunnista tuul! Helise huul!*

Pöördsõna ei tarwita siis täitesõnu, peale eitawa kõne, milles „ei“, „ära“, „ärgu“, „ärgem“, „ärge“ loetakse ka öeldise külge. Näit. *Ei saa kõik kanad õrrele*. (wanas.) *Ära hõiska enne õhtut*. (wanas.) *Ärgu hakaku kohut käima! Ärgem tehkem liiga nõrgemale! Äрге nähke waewa ilmaasjata!*

Üksik pöördsõna öeldisena (ilma täitesõnata) ütleb alusest, mis see teeb, tegi, teeks, tehku, tegewat, ei tee, ärgu tehku. (samuti ka pöördsõna esimene ja teine isik.)

b) Õeldis awaldub liidetult pöörd sõna „olema“ isikulise tegumoe kaasas mõne teise sõnaga. Näit. *Mina olen terve. Sina olid noor. Koolimaja on kahekordne. Meie oleme sõbrad. Teie olite tuttavad. Wead on parandatawad. Kewade oli wiislane. Ilmad olid ilusad. Olge usinad õppima!* (alus mõistetaw = teie) *Oleksin laululind!* (alus esimese pöördelõpp = mina.)

Õeldiseks on siis „olema“ sõna isikuline pööre + täitesõna. Näit. *Ena* (alus) *on* (õeldis) *armas* (õeldistäide). *Lapsed* (alus) *olid* (õeldis) *wäledad* (õeldistäide). *Olgu* (õeldis) *kõik* (alus) *terwitatud* (õeldistäide)! *Kas oled olnud haige?* (alus—sina) *Sõda olewat lõppenud. Parem oleks olnud waikida. Tema ei olewat käinudki. Ärge olge laisad!* (alus=teie). Sarnased õeldised oleksid puudulikud ilma täiteta.

Liitõeldis ütleb alusest, kes, mis ta on, oli, oleks, olgu, olnud, olewat, on olnud, oli olnud. (Samuti ka eitaw kõne ühes esimese ja teise isiku pööretega).

Märkus. „Olema“ sõna asemel on sagedasti hakatud tarvitama ka „saama“, „jääma“ j. m. Selguse pärast oleks siiski parem lugeda neid üksikuteks pöörd sõnadeks (õeldiseks).

d) Õeldise mõiste muutub määravaks (21), kui õeldistäide osutab kohta, ümbrust, olukorda jne. Nii-sugune määrõeldis (predikatiiwadwerbiaal) wastab küsimisele: kus, kuidas, kelleks, milleks, millal? Näit. *Pere on wäljal. Mehed on merel. Jahud on otsas. Aino oli lapsehoidjaks. Sina oled tüliks. Mõõk oli kepiks käes. Onu olewat linnas. Olgu Leeni sulle abiks! Kas kõik on koos? Kirjutajat ei olnud seal; wallawanem oli asemikuks. Eedi olnud autojuhiks. Nüüd on hommik.*

7. Õeldistäitena võib olla „olema“ sõna kaasas:

a) nimisõna: Näit. *Kana on kodulind. Mina olen eeslane. Poiss ei ole süüdlane. Heinu*

on veel koorem. Kas elavhõbe on metall? Tinti olewat loop.

b) omadussõna. Näit. **Mehed on osavad. Mina oleksin õnnelik. Kalewipoeg oli fugew. Terwis on kallis. Oleks ilmad ilusad! Lugada oli lõbus. Ratsutamine polnud mõnus. Olgu muld temale kerge!**

d) arwsõna. Näit. **Mehi oli kolm. Meie oleme esimesed. Lusikaid oli tosin. See oleks wist kümnes. Aprill on neljas. Luik oli üks ja haug oli teine, wähk oli kolmas kogu hulgas (J. Tamm.)**

e) asesõna. Näit. **Meie oleme need. Tema see on. See olen mina. Nemad on teine teist. Kas on oma? Ajad olid niisugused. Oled ikka seesama. Need oleksid kõik.**

g) pöörd sõna. Näit. 1) **Rukis on lõigata. Hein oli teha. Laul on õppida. Laps oli lüüa ja lükata. Sead on sööta. Lehmad on lüpsata, ja wasikad joota.** 2) **Töö on tegemata. Rahwas oli harimata. Karjane on söömata, ja loomad joomata. Silmad olid pesemata, ja pea sugemata.** 3) **Puu on painduw. Liha on söödaw. Jutt polnud suwitaw. Kisa oli tüütaw. Kas ämber on pidaw? Ahi on küdenud. Põrand on pestud ja püfitud.** 4) **Tema on kannataja. Leena oli unustaja. Laps pole mitte koristaja. Suitsetamine on raiskamine. See oli alles hüppamine! Aidu-raidu pole weel laulmine.**

Märkus. Öeldistäiteks wõib olla iga teinegi kõne-jagu, kuid ikka noomenlises tähenduses. Näit. Poiss on *wirr, wirr*. Ah, ah on wahel *ai, ai*.

8. **Osastawaline (partsiaalne) öeldistäide** awaldab aluse osalist kuuluwust kuhugi kaugemasse rühma wõi piirkonda. Näit. **See on minu wendi. Nemad on ühte nägu. Tema oli walget werd. Kust mehi teie olete? Meie oleme üht pesakonda. See**

hobune on suurt seltsi. Kuub oli laia wõitu. Kübar on uut moodi. Nemad olid õiget usku. Eks nad ole weel wanu waenlasi.

9. **Täisalus ja öeldis ühilduwad arwu poolest**, s. o. kui alus on mitmuses (pluuralis), siis on ka öeldis mitmuses; ja ümberpöördult: kui alus on ainsuses (singularis), siis on ka öeldis ainsuses. Näit. *Leht pudeneb — pudenes. Lehed pudenewad — pudenesid. Laps mängib — mängis. Lapsed mängiwad — mängiksid. Rahwas on (oli) töokas. Rahwad on (otid) töökad. Kas wend läks? Kas wennad läksid? Kas õde tuleb? Kas õed tulewad? Oleksin mina rikas! Oleksime meie rikkad!*

Osaalus ja öeldis ei ühildu arwu poolest, s. o. olgu osaalus ainsuses wõi mitmuses, öeldis on ikka pöördsona ainsuse kolmandas isikus (nii olewikus kui minewikus). Näit.

*Rahwast } tuleb — tuli.
Rahwaid }*

*Heina } wedeleb mööda jõeäärt.
Heinu }*

*Rohtu } jätkub arstimiseks.
Rohtusid }*

Inimesi läks (mitte läksid) *kiriku. Cumekü-bemeid sajab* (mitte sajavad) *ühte lugu. Säüski lendas toas. Liiva kukkus laest. Tähti siras taewas. Tuult pufub* aknast. **Capsi tuli** koolist. **Põllul weeres** (mitte weeresid) **palju kiwe. Osa-wõtjaid kogunes** keskmiselt. **Wagu lambaid mafub** palju ühte lauta. (wanas.)

Märkus. Osaaluse öeldiseks ei wõi olla sihiline (transitiiv) pöördsona; samuti ei saa tarwitada selleks pöördsona tehtawikku (passiivi).

Osaalus ja öeldistäide ühilduwad arwu ja käände poolest, s. o. kui osaalus on ainsuses, siis on ka öeldistäide ainsuses; kui osaalus on mitmuses, siis on ka öeldistäide mitmuses. Peale selle on siis

öeldistäide — nagu osaaluski — osastawas (partitiiv) käändes. „Olema“ sõna pööre on aga endiselt ainsuse kolmas isik (nii olewikus kui minewikus). Näit. **Leiba on (oli) magusat; leibu oli (on) magusaid. Paberit on sinist ja kollast; pabereid on siniseid ja kollaseid. Paela olewat laia ja kitsast; paelu olewat laiu ja kitsaid. Inimesi on rikkaid ja waeseid. Päewi oli häid ja paremaid. Rahwast oli paksu ja palju (kõnek.) Küll oli soid suuri ja maid mõnesuguseid.**

Arwsõnaline alus.

10. Arwsõna „üks“ järel on nimisõna ainsuse nimetawas (nominatiiv) käändes; sealt edasi aga ainsuse osastawas (partitiiv) käändes. Näit. Üks laud; aga: kaks lauda, kolm lauda jne. Üks laps; aga: neli last, wiis last jne.

Osaalus, ühes arwsõnalise täitega, tarwitab öeldiseks pöörd sõna kolmandat isikut nii ainsuses kui mitmuses. Näit. **Kümme poissi läks (läksid) trepist üles. Kaks tüdrukut jäi (jäid) teiseks aastaks. Kolm kiwi kukub (kukuwad) ühe hoo biga. Neli kirwest hakkab (hakkawad) korraga tööle. Niidab (niidawad) wiis wikatit. Kaarutawad (kaarutab) kaheksa reha. Lõikab (lõikawad) seitse sirpi. Siia lauta mahtus (mahtusid) kaksteist lammast. Kas kakskümmend hobust weawad (weab) niipalju kui üks traktor?**

Selle juures on osaalus ainsuses, kui täiteks on kindel arw, — mitmuses, kui täiteks on umbarw. Näit. **Sada meest; hulk mehi. Kuus palki; koorem palke. Tuhat raamatut; palju raamatuid. Kaks lehma; wähe lehma (aga: mitu inimest; tosin lusikaid).**

Aluse puudumine.

11. Lause jääb ilma aluseta, kui öeldiseks juhtub pöörd sõna umbisikuline tegumood (passiiv). Näit. **Meil tantsitakse.** (Alus puudub; kes on tantsijad?) **Surnu aial lauldi.** (Kes olid lauljad?) **Wiidefi aega ilma asjata.** („aega“) pole mitte alus. Kes olid ajawiitjad?) **Küll aga lõigutakse ja raisatakse riiet.** („riiet“ pole alus). **Suwel käidakse ujumas — ja talwel liugu laskmas.** (Kes on käijad?) **Kuidas siis teie pool ka**

elafakse? Seal ei hoolitud minust. Tormiga ei minda merele. Mis siin rüügitakse? Cubafi küll, aga ei täidetud. Enam tefakse nõuga kui jõuga. (wanas.)

Laiendamata ja laiendatud laused.

12. Lauset, milles on ainult alus ja öeldis, kutsutakse laiendamata lauseks. Näit. on laiendamata laused: *Küünal põles. Wask on kuld. Surm on lõpetaja. Ahnus ajab. Luud pühib. Ära wiska!* (alus on mõeldaw = sina.)

Lauset, milles on veel teisi liikmeid peale aluse ja öeldise, kutsutakse laiendatud lauseks. Näit. on laiendatud samad laused: *Jõulupuu küünal põles laual. Wask on waese kuld. (wanas.) Surm on elu lõpetaja. Ahnus ajab auku. (wanas.) Uus luud pühib puhta toa. (wanas.) Tänaseida toimetusi ära wiska homse warna!* (Kalewip.)

Alus ja öeldis — ehk küll lause pealiikmed — ei suuda sagedasti veel väljendada mõtet täielikult; mõlemad tarwitawad kõrwalist abi laiendite poolt. Iga lauseliige, mis pole alus ega öeldis, on laiend. Ühed laiendid kuuluvad aluse, teised öeldise külge. Nõnda jaguneb iga pikem lause kahte suuremasse rühma: alus oma laienditega ehk alusrühm, ja öeldis oma laienditega ehk öeldisrühm. Näit. *Wallatu poiss* (alusrühm) on *tüliks koolile* (öeldisrühm); laiendamata lause: „poiss on tüliks.“ *Tundmata tulewik* (alusrühm) on *meil ees* (öeldisrühm); laiendamata lause: „tulewik on ees.“ *Möödunud aeg* (alusr.) on *ei tule tagasi* (öeldisrühm); laiendamata lause: „aeg ei tule.“ *Tublidest poistest kaswawad* (öeldisr.) on *tublid mehed* (alusrühm); laiendamata lause: „mehed kaswawad.“ *Head lapsed* (alusr.) on *kuulawad oma wanemate sõna* (öeldisr.); laiendamata lause: „lapsed kuulawad.“ *Puhtasti hoitud raamat* (alusr.) on *seisab kaua* (öeldisr.); laiendamata lause: „raamat seisab.“ *Ilusat kirja* (alusr.) on *alati*

hea (öeldisr.) *tugeda* (alusr.); laiendamata lause: „lugeda on hea.“ *Kiwide wahelt hüppas wälja* (öeldisr.) *suur konn* (alusr.); laiendamata lause: „konn hüppas.“ *Maakaardi ette minnes oli* (öeldisr.) *mu süda* (alusr.) *mures* (öeldisr.); laiendamata lause: „süda oli mures.“ *Wanade ajaloo rahwaste elu* (alusr.) *õpetab meid weel nüüdki* (öeldisr.); laiendamata lause: „elu õpetab“.

Sihitis — objekt.

13. Sihitis kuulub ikka sihilise (transitiivse) pöördsona külge; ta on selles awaldatud teoaluse nimetaja. Näit. *Söotsime hobuseid* (alus = meie). *Näidati pilte.* (alus puudub) *Keedan piima.* (alus = mina) *Äрге wütke aega!* (alus = teie) *Tahan magada.* *Andke leib siia!* *Tehtakse tööd ja nähtakse waewa.* *Teisi söimata on rumalus.* *Tegime tule ja püüdsime kalu.* *Kas pesite silmad ja kammisite pead?*

Sihitis võib olla niihästi aluse kui öeldise laiend. Pöördsonaline alus võib tarwitada sihitist. Näit. *Wanemaid austada on kohus.* *Wallafust teha on keelatud.* *Wiina juua on kahjulik.* *Kerge on tarka õpetada.* *Kulukaks läheb sind toita.* *Ei kõlba isennast kiita.* *Loomi piinata on ülekohus.* *Küll oli raske wedada teid!* *Ei ole wiisakas kedagi pilgata.* *Eks ole lõbus õppida lauseõpetust?*

Öeldis tarwitab sihitist sagedamini. Sihitis on siis öeldise käsitataw, on see, mille (wõi kelle) peale öeldis sihib. Näit. *Lind tegi pesa.* *Hobune weab koormat.* *Meie leidsime siili.* *Onu oli ostnud kofa.* *Mina ootan isa.* *Jagasime marjad kolmeks.* *Tema tegi wea.* *Kas haaw seoti kinni?* *Wedage wanker siia!* *Õpiwad alles aabitsat.*

Mitte kõik öeldised ei tarwita sihitist, waid ainult sihilised pöördsonad. Näit. kui ütleme: „Laps magas,“ siis on lause wäljendus mõistetaw; sihitist pole waja. Ütleme aga: „Laps wöttis,“ siis kerkib küsimine: mis asja (Kelle? Mille? Keda? Mida? Mis?) ta wöttis. Lause pole weel täieline

mõiste poolest. Ütleme aga edasi: „Laps wõttis raamatu,“ siis on mõiste selgitatud.

14. Sihitis on — niisamuti Kui alus — **täissihitis** (totaalobjekt) ja **osasihitis** (partsiaalobjekt). Näit. *Luksepp tegi wõime; lukusepp tegi wõit. Wesi kustutab tule; wesi kustutab tuld. Isa wõttis õunad puust; isa wõttis õunu puust. Kandsin mulla kapsamaale; kandsin mulda kapsamaale. Wenitasime kõie pikemaks; wenitasime kõik pikemaks. Õpetas lapsed lugema; õpetas lapsi lugema. Siia toodi herned; siia toodi herneid. Ta wist pillab findi põrandale; ta wist pillab finni põrandale. Mine osta poest leib! Mine osta poest leiba! Kas pühkisid põranda puhtaks? Kas pühkisid põrandat?*

Täissihitis piirab lõpulikult ja terwelt kogu pöördsonas awaldatud tealuse; ta teeb kindla wahe tegevuse ja selle tagajärje wahele. Täissihitis on ikka sihitawas wõi nimetawas käändes ja wastab küsimise: Kelle? Mille? (mis asja?) Kes? Mis? Näit. *Isa ostis sobuse. Wiskasin kiwi wette. Tema leidis noa. Tarwis on kutsuda wend siia. Waja ihuda kirwes terawaks. Ema oli toonud jõulupuu. Kas panid laastud ahju? Wist kaotasid pliiatsi. Aparatus waigiti surnuks. Lumi häwitas lilled; külm tasandas tee.*

Märkus: Käskkõnes on täissihitis nimetawas käändes. Näit. *Pange lamp põlema! Wõtke raamatud! Pista põrsas kotti! Tõsta käsi kõrgemale! Hoidke toad puhtad! Ajage loomad sööma!*

Osasihitis tähendab teatud osa pöördsonas awaldatud tealusest, pannes rõhku enam teo kui selle tagajärje peale; ta nimetab piiramata järku tegewusest, mis sihitud kuhugi. Osasihitis on ikka osatawas käändes ja wastab küsimise: Keda? Mida? Näit. *Rooste sööb rauda. Tuul liigutab ust. Pilwed warjasid päikesi. Tolm rikub õsku. Tunne isennast! Kas andsite süüa koerale? Käsi peseb*

käff. (wanas.) *Aeg annab arutust.* (Koidula.) *Hans puhub sarwe.* (Juh. Liiw.) *Laps püüdis juba kõn- dida; teda kaswatati hoolega.*

Märkus: Eitaw kõne tarwitab osasihitist. Näit. Kala ei karda *wett*. Tühjast ei keedeta *leent*. Ära pista *põrsast* kotti! Riie ei riku *meest*. (wanas.) Amet ei küsi *leiba*. (wanas.) Terwetele pole *arsti* tarwis. (Kristus.)

15. Sihitiseks wõib olla käändsõnadest:

a) nimisõna. Näit. *Aeg parandab saawad.* Ära raiska *rafa!* Ei koer *koera* hammusta. Päike sulatas *lume*. Pilwed warjawad *päikese*. Lambad olid närinud *kadapakpõõsad* madalaks. Lõin *ussi* maha. Ei sünni leotada *linu* jões. (alus = leotada) Wii ära kõik *ested!* Kuid jäta see *pärg!* (A. Haava.) *Odrad* müüb ära, *Märdi* saadab minema, *Ennu* tahab wägisi wäimehehs! (Koidula.)

b) asesõna. Näit. *Tema lõi mind.* Headus wõidab *kõik*. Ma ei tundnud *kumbagi*. *Teda* kiidetakse haura põhja. Kas *meid* ka kaasa wõtate? *Meie* juhime *teid*. Miks peaksime *neid* põlgama? See rohi ei aita *kedagi*. Pani *mu* parmaste wahele. (rahwal.) Mis see hüütakse, *mis* ööse püütakse? (mõistat.)

d) omadussõna (millel siis nimisõnaline mõiste). Näit. *Arst aitab saiget.* *Parem* pandi tagawaraks. Ära otsi *igawat!* Widi *filluke* teole. (rahwal.) Kas *ilusmat* olete näinud? *Rumalat* ei tohi naerda. (alus = naerda.) Oodati midagi *suurepäralist*. *Suurem* wõeti, *wäiksem* jäeti. Rakendas wirga *wehmerie*, *halli* aisade wahele. (rahwal.)

e) arwsõna (millel sagedasti nimi ehk asesõnaline mõiste). Näit. *Mina wõtsin poole*, *tema* — *teise poole*. Koolilaps arwas *ühe* tosinale lisaks. *Kafeksateist* panime paigale. *Ainsa* andsin käest. *Kaks* lasti wälja. *Üks* jäeti kinni. Ära wiis *wiimase*. Kas *kolmandat* nägite? Siia istutati terwe *sada*. Ma waatsin *ühte*, waatsin *teist*. (J. Tamm.)

Märkus. Põhiarwud — peale ühe — tarwitawad täissihitisenä ainsuse nimetawat käänet; arwu täitesõna on ainsuse osastawas käändes selle kõrwal. Näit. Ta pani *kolm raamatut* lauale. Leidsime *kümme maasikat*. Süütas *sada küünalt*. Umbarw kindla arwu asemel on nagu teisedki käändsõnad; arwu täitesõna on siis mitmuse osastawas. Näit. Ta pani *kimbu raamatuid* lauale. Leidsime *peotäie maasikaid*. Süütas *hulga küünlaid*. (aga: tegime *mitu käiku*.)

g) pöörsõna -da, -ta lõpuline. Näit. *Mina tahan reisida*. Tema ei oska *lugeda*. Ära püüa *laiselda!* Töö tahab *teha*. Anni mõistab juba *kirjutada*. Tema sai *kiita*. Kas olete katsunud *künda?* Enam *mina kannatada* ei wõi! Mehed ei läbenud *oodata* kauem. Teekäija ei suuda enam *käia*.

16. Eestikeeles ei ole pöörsõnal tulewiku (futuuri) jaoks erikõnewiisi, waid selle mõiste wäljendawad määrsõnad ning öeldise ja sihitise wahekord.

Olewiku öeldis ja täissihitis moodustawad tulewiku mõiste. Näit. Meie ehitame *kiriku*. Peeter kaewab *augu*. Onu ostab *koha*. Sina walmistad enesele *wõrgu*. Meie koolile tehakse uus *põrand*. Igaüks pühkigu oma *ukseesine* puhtaks! Tooge *tuli* siia!

Määrsõna abil wõime juhtida ka osalise teo tulewiku mõistele, tarwitades selle juures osasihitist. Sarnasel korral ei peeta silmas tegewuse lõppu — see nagu oleneb iseenesest — waid tähtsam on tegewus kui tema eesmärk. Näit. *Homme teeme talgud*. Paari päewa pärast palgatakse jälle *mehi*. Täna wist tuuakse *heinu*. Silmapilk muretsen *ajalehti* siia. Peale lõunat wiidame *aga mängimisega*. Siis wiskame *ratast* ja püüame *liblikaid*.

Olewiku öeldis ja osasihitis moodustawad olewiku mõiste — kestawa tegewuse (ka osalise tulewiku mõiste määrsõna abil). Näit. Meie ehitame *kirikut*. Peeter kaewab *auku*. Onu ostab *kohta*. Sina walmistad enesele *wõrku*. Meie koolile tehakse uut *põrandat*. Igaüks pühkigu oma *ukseesist!* (Tooge *tuld!* *Homme ehitame kirikut*.)

Minewiku öeldis ja täissihitis moodustawad lõpetatud tegewuse mõiste. Näit. Meie ehitasime *kiriku*. Peeter kaewas *augu*. Onu ostis *koha*. Sina walmistasid enesele *wõrgu*. Meie koolile tehti uus *põrand*.

Minewiku õeldis ja osasihitis moodustawad lõpetamata tegewuse mõiste (ka osalise lõppenud tegewuse). Näit. Meie ehitasime **kirikut**. Peeter kaewas **auku**. Onu ostis **kohta**. Sina walmistad enesele **wõrku**. Meie koolile tehti uut **põrandat**. (Tõin kuurist **puid**. Andsime kandedale **teri**.)

Märkus. On pöördõnu, mis nõuawad alati osasihitist. Näit. Karta (keda? mida?) austada, himustada, käskida, armastada, wihata, kiita, oodata jne.

Järguline sihitis.

17. Pöördõnalise sihitise kõrwal on sagedasti teine — isegi kolmas — kõnejagu, mille peale esimese tegewus siirdub edasi. Näit. *Laske **käed käia!** Mind wist ei suuda **tõsta keegi**. Kas tohime **paluda teid?** Wanaema katsus weel **loogu wõtta**. Kas oskad **malet mängida?** Ants mõistab hästi **tamme kaswatada**. Tõnu tahtis **bassi laulda**. (A. Haawa.) Rebane palus **kurge tõmmata kont wälja**. *Eit mind käskis **ßeietada**, taat mind takku **nokutada***. (rahwal.)*

18. Ei tohi pidada sihitist aluseks ega wahetada alusega. Peetagu meeles, et täissihitis tarwitab nimetawat ja sihitawat käänet, osasihitis aga osastawat käänet; täisalus tarwitab nimetawat käänet, osaalus osastawat käänet. Raskest teewad mõned nimisõnad, mille nimetaw ja sihitaw ühe-laadilised, ja —ta, —da lõpuline pöördõna. Lause mõte on alati parem juht. Seatagu ühe wõi teise lauseliikme kohta küsimine — ja wahe selgub pea. Näit. „Ahju köetakse.“ Mõni ehk arwab, et „ahju“ on alus. Aga tungime lause mõttesse. Õeldis on „köetakse“. Mida köetakse? Wastus: ahju. Nõnda pole „ahju“ enam pealauseliige, waid laiend, käib pöördõna (õeldise) külge — ta on sihitis, kuna alus puudub (11). „Elsa ei taha lugeda“. Elsa (alus) ei taha (õeldis). Elsa ei taha. Mida Elsa ei taha? Wastus: lugeda. Pöördõna eitawa kõnewiisi külge käib „lugeda“; seega on „lugeda“ sihitis. „Küll oli lõbus palli mängida!“ Jutt on siin mängimisest; seega on alus „mängida“. Mängimisest öeldakse, et see „oli lõbus.“ Mängida oli lõbus. Mida mängida oli lõbus? Wastus: palli. Seega on „palli“ sihitis, mis käib pöördõnalise aluse külge.

Lausete liigendamisel otsitagu välja kõige enne öeldis ja alus; siis on kerge küsimiste waral otsustada, missugused laiendid kuuluvad nende külge.

Määrus — adwerbiaal.

19. Igal tegewusel ja olekul wõib olla põhjus, koht, aeg, eesmärk jne. Määrus on nende ligem selgitaja. Näit. Maja ehitati korterite puudusel (—miks?); maja ehitati linnas (—kus?); maja ehitati suwel (—millal?); maja ehitati elamiseks (—milleks?); maja ehitati kiwist (—millest?) jne.

Määrus kuulub pöördsona külge, — peale selle weel omadus- ja määrsõnalise öeldistäite külge.

Määrus jaguneb liikidesse; igas liigis wõiwad olla oma erandid.

1) Põhjusemäärus (mispärast? millest? mil põhjusel?). Näit. *Poiss wäriseb külmas.* *Ta ei saanud tulla haiguse pärast.* *Ei suuda enam wäsimusest Tegi rumalusi joobnud peast.* *Ta ei wütsi laiskusest.* *Üks wanast wäeti, teine noores nõdruke.* (kõnek.)

2) Kohamäärus (kuhu? kus? kust kohast?). Näit. *Mees läheb metsa.* *Kalad elawad wees.* *Jüri tuli müüritöölt.* *Kas tulite Soomest?* *Pääsuke lendas pennile.* *Ega talw taewa jää.* (kõnek.)

3) Ajamäärus (millal? kui kaua? kui kauaks?). Näit. *Ei ma täna lähe kooli.* *Tuisk möllas kogu öö.* *Lund sadas õhtuni.* *Ants tellis ajalehe aasfaks.* *Tema oli noorelt wirgem.* *Olin nädala haige.* *Koosolek wiibis pool fundi.*

4) Otstarbemäärus (milleks? mis jaoks?) Näit. *Perenaine andis willad kedrata.* *Peaksime tarwitama turbaid küffeks!* *Eks see olnud surmaks loodud.* *Seisad siin teiste naeruks.* *Lapsed jäid lüüa ja lükata.* *Kas tohin paluda teid abiks?*

5) **Ainemäärus** (millest?) Näit. *Lapsed ehtasid liivast majad. Ega minagi tuulest wõi elada. Kas konfidesst keedetakse liimi? Terasesist tehti tornid.* (rahwal.) *Ei ole leelu puustast tehtud.* (rahwal.) *Raiub kastefeinast kabjad, pistab piibelesfest silmad, kõrkjatesst teeb kõrwakesed.* (Kalewip.)

6) **Wiisimäärus** (kuidas?) Näit. *Laps magas kummuli. Tema kirjutab ilusastsi. Sõitis nü mis müriinal. Kui läheksime õige jala? Maad anti muidu. Koer käis sörkides järele.*

7) **Suhtemäärus** (mille poolest? mis suhtes?) Näit. *Eks ta nime poolest ole kuulus. Wälimu-self on ta wiisakas. Jalanõude suhtes oleme mureta. Näoldasa on ta eestlane. Kas olete rikas rafast? Olge meheks andmast!*

8) **Olukorramäärus** (millises olukorras?). Näit. *Poiss seisis firmul. Kõik istusid mures. Haige lamab minestuses. Isa kuuldu olewat ärkwel. Aina pead olema pingul. Maa on tükafi paljas.*

9) **Möödumäärus** (kui raske? kui suur? kui pikk? lai? jne.) Näit. *See nael kaalub ainsa grammi. Jooksime penikoorma maad. Õde kodus küünra kangast. Lõikasime sülla puid. Otsin paari saapaid. Tegime kaewu kaks jalga sügawamaks.*

10. **Wõrdmäärus** (kellest, millest parem? — suurem? — wanem? — ilusam? jne.) Näit. *Isa on emast wanem. Auto sõidab rutem hobusesst. Jõudsin temast ette. Mina olin enne teid. Tuul on wägewam weest, aga wesi on wägewam tulesst. Terwis on kallim kui kuld.* (wanas.)

Märkus. Kui wõrdmäärus liitub sidesõnaga, siis ei kirjutata komat selle ette. Näit. Wihma sajab kui oa warrest. Lund tuli nagu kotiga. Kerkis just kui maa alt. Mine kas wõi nahast wälja. Mehed wõitlesid kui lõwid. Sõitsime nii et tolm taga. Otsast kui ora, kes-kelt kui kera, tagant lai kui labidas. (mõistat.)

11) Tegewusemäärus (mida tegema? — tegemas? — tegemast?) Näit. *Wesi pääsis woolama. Kas hakkame õppima? Wõtsime weski käimast. Kas kõik on magamas? Hoidke mind kukkumast! Ajasime loomad sööma.*

12) Kaasolumäärus (kellega? millega? kellela? millela?) Näit. *Isa tõreles pojaga. Katsume jõudu surmaga. Saame läbi sinufagi. Kas jõuate tööga walmis? Mees jäi kohata. Mis rahaga wiga, — aga katsu rahata!*

13) Sihtmäärus (kellest, millest kõnelema? — mõtlema? jne.) Näit. *Jutustasime kodukäijatest. Ei ta lausunud sellest midagi. Mina saan aru kirjast. Mis teie arwate rikkuses? Nägin wennast unes. Mis ta minust tahab? Kuulsin pulmades räägitawat.*

14) Kaudne sihtmäärus (kellele, millele, kellel, millel midagi sünnib? kellelt, millelt midagi wõetakse?) Näit. *Lastele jagati raamatuid. Kas sulle kingiti jalgratas? Jütsil on lugemine selge. Käed hakkasid waesekesel wärisema. Õunapuust lõigati oksad maha. Panin raamatule paberi ümber. Tuul wiis majadelt katused ära. Tormile ei saa midagi parata. Silmad hakkasid poisil wett jooksuma. Walel on lühikesed jalad. (wanas.)*

20. Määruseks wõib olla:

a) nimisõna. Näit. *Isa sõitis linna. Mehed käisid noodal. Laenasin isalt raha. Süsi süttib söest. (wanas.) Tühi toob tüli talusse. (wanas.) Tee tööd õigiga, siis sööd isuga. (wanas.)*

b) omadussõna. Näit. *Ilm läheb külmemaks. Kütsime sauna soojaks. Arwasin paremaks lakkuda. Ära waata wiisast! Noorena oli ta wirgem. Kui ju jõed rõõmsalt jookswad. (Jannsen)*

d) arwsõna. Näit. *Jaan lõikas kaalika pooleks. Mind arwati esimeseks. Kolmest jätkub! Tema*

lõpetas **viimasena**. Jagasime tuhande **neljaks**. Sandid kõnnsid **kafekesi**. (Piirikiwi)

e) asesõna. Näit. *Ei sellesf tule midagi. Oled sa kuulnud temast? Ei sinust räägitud sõnagi. Minul ei ole aega. Ta ei hooli enesest. Mis meil sellega tegemist.*

g) pöördõna tegewusnimi. Näit. *Kas läheme mängima? Laul jäi õppimata. Olime karja hoidmas. Meie tulime sõitmast. Sõdurid laulsid küies. Õnnetus ei hüia tulates.* (wanas.)

h) määrõna. Näit. *Tema loeb käsfi. Meie sõidame somme. Ärge kirjutage nii ruffu! Minge nüüd! Ütelge kõwemini! Tasa, tasa weereb laineke.* (K. Krimm.)

i) hüüdsõna. Näit. *Kiwi lendas wiuf! Puu lan- ges praufsi. Lõi patsi laksfi. Ta kukkus prantsfi. Cips on ta läind.* (T. Riomar) *Kudus nüüd kuldasel poolil liksafi, lõksafi.* (Eisen)

Liitõeldis kui määrus.

21. Kui õeldistäide kuulub otsekohe aluse külge, s. o. ütleb alusest: **kes, mis, milline alus on, oli jne.** (sarnasel korral on käändsõnaline õeldistäide alati nimetawas käändes) siis moodustab õeldistäide „olema“ sõna pöördega koos liitõeldise. Näit. *Koer on koduloom. Wili on kuiw. Kain oli põllumees. Aabel oli karjane. Nuga on teraw. Toit oli tuline.*

Kui aga õeldistäide ei kuulu otsekohe aluse külge (6) waid määrab selle olukorda ja suhet teiste esemetega, s. o. ütleb alusest: **kus, kuidas, kelleks, milleks alus on wõi oli** (sarnasel korral on käändsõnaline õeldistäide kas seesütlewas, alalütlewas ehk saawas käändes), siis moodustab niisugune õeldistäide „olema“ sõna pöördede kaasas määrõeldise (predikatiwadwerbiaal). Näit. *Koer on kodus. Wili on kuiwamas. Kain oli põllul. Aabel oli karjaseks. Nuga on*

teritada. Toit oli tulel. Joon pole otse. Talw on tulemas. Tööpalk on saamata. Haige oli pikali. Kas Tüt on teol? Oleks isa siin! Ole wait! (alus = sina) Olgu nii! (alus = see, ehk käskkõne kolmas pööre = tema, nemad).

Täiend — atribuut.

22. Täiend kuulub ikka nimisõna külge (esinegu siis nimisõna missuguse lauseliikmena tahes). Täiend selgitab lähemalt nimisõna omadust, päraltolu, arwu, wahekorda, ollust jne. Ta wastab — kui nimisõna laiend — **kelle, mille, missugune, mitmes** käändelistele mõistetetele. Näit. **Waga weri ei wärise** (aluse täiend). **Aadam oli esimene inimene** (öeldise täiend). **Uus luud pühib pufta toa** (aluse ja sihituse täiend). **Pill tuleb pikast ilust** (määruse täiend). **Puust hobune läheb raudsesse linna** (aluse ja määruse täiend).

23. Täiendiks võib olla:

a) nimisõna. Näit. **Raamatu kaaned on katki Jaani pliats on kadunud. Rafwa hää on Jumala hää. Onu tõi laadalt sarwedeta lehma. Mina nägin rafastega laewa. Wabaduse õhk läeb läbi müüri.** (Jak. Liiw) **Kord tulnud üks noormees laupäewa õhtul heinamaalt. (Jögewer) Wanapaganal oli küünfest kübar. Päew soeb sulaste päida, kammib karjalaste päida.** (rahwal.)

b) omadussõna. Näit. **Tubli mees ei karda waewa. Rafuline meel käib üle kõige. Meil seisab raske töö ees. Ilusad ilmad püsiwad wist weel kaua. Tuline toit rikub hambaid. Puftast raamatust on lõbus lugeda. Kirjul linnul on palju nimesid.** (wanas.) **Caisa linna pole olemas.** (wanas.) **Tublidesst poistest saawad tublid mehed. Wana tee wana sõber.** (wanas.)

d) asesõna. Näit. **Nende ema oli haige. Ei saanud enam oma jalaga woodist wälja. Iga inimene on surelik. Siin on tema sullepea. Kus on selle**

poisi müts? *Mina pole tema mütsi näinud. Sinu meel on paha. Sina ei tunne minu wenda. Teie teed ei ole mitte meie teed. Igaühe õnn on ta enese käes.*

e) arwsõna. Näit. *Koolilaps kirjutas kolmanda lehekülje. Kuuendal päewal lõi Jumal inimese. Ants on koolis esimene poiss. Mina elan neljandal korral. Teine koorem läks ümber. Sina wiid wiif last kooli. Tufandesit kroonist jätkub küllalt. Isa pühitses oma neljakümnendat sünnipäewa. Tosina sutgedega sain kogu talwe läbi. Oleme koolis wiimast nädalat enne pühi.*

Märkus: Arwsõnaline täiend on kindla arwuna peasõna ees ainsuse osastawas käändes, umbarwuna aga mitmuse osastawas. Näit. siin on kümme koolilast; siin on hulk koolilapsi. Wanaema istutas sada kaalikataime; wanaema istutas peenratäie kaalikataimi. Poiss ostis kümme õuna; poiss ostis toobi õunu. (tosin ja mitu ei kuulu nende hulka).

Kui aga arwsõnaline täiend on peasõna järel, siis on see ka kindla arwuna ikka mitmuse osastawas. Näit. Selles klassis on poisse nelikümmend. (wõrdle=nelikümmend poissi). Meilt läks mehi sillule kolm. Koplast toodi hobuseid koju kaks.

g) määrsõna. Näit. *Olse tee on talwel käidaw. Wõõrifi wahtimine pole ilus. Jalgsi rändamine wäsitab. Kummuli paadid mustendasid kaldaliiwal. Selifi magamine pole hea, küliifi magamine on kosutaw. Piki waod on hõlpsamad künda kui põigi waod. Wiltu kiri wõtab rohkem ruumi kui püsti kiri. Kalewipoeg lõi sortsilasi lapifi laudadega, aga alasfi siil õpetas, et serwifi löömine mõjub.*

h) omadus-nimisõnaline liitsõna osastaw käänd. Näit. *Madis ostis uutmoodi kübara. Naaber sõitis oma linalakka täkuga siit mööda. Toeselga aed ei pea loomi. Pealratta weski tarwitab wähem wett kui alratta weski. Arwatakse, et walgetwerd inimene kannatab rohkem külma kui mustawerd.*

Mehel oli **rebasenafka** müts peas ja **lambanafka** kasukas seljas. Üks **suurtsugu** mees laskis oma tõlla ees sõita. (Jakobson.) **Sinisukka** meistri-mehe poega, **punapärga** talumehe tütar. (rahwal.)

i) pöörsõna. 1) Olewiku kesksõna. Näit. **Õppiw** noorsugu on meie tulewik. Kas teate mõnda **siduwat** asesõna? Kaugel kiikus **paisuw** puri. Pääsuke on **rändawaid** linde. Toob meil õie **õitsewa**. (K. Körber.) **Weerewal** kiwil ei kaswa sammalt. (wanas.) 2) Minewiku kesksõna. Näit. **Küntud** põld mustendab. **Läinud** aeg ei tule tagasi. **Pakutud** paluke ei kõlba alati. Läksime **tuldud** teed tagasi. Iga **rikutud** asi ei sünni parandada. **Kingitud** hobuse suhu ei waadata. (wanas.) 3) ma-lõpuline teonimetuse ilmaütlew. Näit. **Kutsumata** külaline leppigu wähesega. Seal oli lapsi **lugemata** hulk. **Tuulutamata** tuba ei kõlba elamiseks. Ei ole wiisakas minna kooli **puhastamata** saabastega. Ta oli minu **unustamata** sõber. See on ju koguni **kuulmata** lugu! 4) Teo- ja tegijanimi. Näit. **Pilkamise** palk on põlgtus. **Mängimise** tagajärjed on sagedasti raske-
mad kui **õppimise** waew. **Unustajad** poisid on tüüiks enestele. Kas tõesti siin on nii wähe **kuul-
jaid** kõrwu? **Nutjad** silmad kuiwata. (laulur.)

Keelelise täpsuse pärast oleks parem tarwitada tegija-sõnalist täiendit ainsuses alati nimisõnalisel mõistel (kelle), mitte omadussõnalisel mõistel (milline; kuna tarwiduse korral wõime moodustada omadussõnalise täiendi sama wärbi olewiku kesksõnast. Näit. „lõikaja sirp“ — sirp (mis wõib olla isegi nüri) on lõikaja päralt. Aga: „lõikaw sirp“ — sirpist on teada, et ta lõikab (on teraw). Nõnda saaksime eraldada: Hүүdja hääл (kelle hääл); hүүdew hääл (milline hääл). Naerja suu (kelle suu); ñaerew suu (milline suu). Surmaja nool (kelle nool); surmaw nool (milline nool). Kannataja ema (kelle ema); kannataw ema (milline) jne.

Märkus: Täiend wõib olla järguline. Näit. Ta leidis oma wana sõbra. Meie kuri karja Muri haugub kuuri ukse taga. Vaikne suwine öö oli külä peale maha heitnud. (Wilde.)

24. Nimisõnaline täiend on suuremalt jaolt omastawas käändes, — harwemini seesütlewas, seestütlewas, kaasütlewas, ilmaütlewas ehk rajawas käändes. Näit. Lukus uks; härmas puud. Paberist sullepea; liiwast maja. Wasega piip; hõbenupuga kepp. Korstnata maja; emata lapsed *). Põlwini seelik; kõrwuni krae. Nimisõnaline, asesõnaline, määrsõnaline ja liitsõnaline täiend ei ühildu oma peasõnaga käänete poolst. s. o. peasõna wõib muutuda, aga täiend jääb algkujuliseks. Näit. Kooli sein, kooli sein, kooli sein jne. Maani kuub, maani kuued, maani kuuelt jne. Küll wõib aga nimisõnaline täiend tarwidust mööda ühilduda oma peasõnaga arwu poolst. Näit. Maja hind (teatawa maja wäärtus); majade hind (jutt mitmest majast, millel ühine hind); maja hinnad (ühe maja mitmesugused hinnad); majade hinnad (mitmete majade mõnesugused hinnad).

Omadussõnaline ja arwsõnaline täiend ühilduwad oma peasõnaga nii arwu kui käänete poolst, s. o. nad alluwad grammatilistele säadustele, mis makswad nimi- ja omadussõna koos käänmisel. Näit. Targale mehele, esimesele (mitte esimese) poisile: tarkadelt meestelt, esimestelt poistelt; tarkade (mitte targa) meestega, esimeste poistega jne.

Pöördsõnalistest täienditest ühilduwad oma peasõnaga arwu ja käänete poolst olewiku kesksõna ja tegijanimi**), kuna minewiku kesksõna, ma-lõpulise teonimetuse ilmaütlew ja teonimi ei ühildu.

*) Ei tohi ajada segamini ilmaütlewat käänet, mille lõpp -ta ja tulõpulisi omadussõnu. Näit. Minu palk on saamata; mina olen saamatu selles asjas. Põld on niitmatu; täh. seda ei wõigi niita (põllu omadus), ja: põld on niitmata. (wõrd. predikaat ja predikatiwadverbiaal).

**) Ei tohi ajada segamini olewiku kesksõnalist ja tegijanimelist täiendit. Kesksõnalist tarwitatakse siis, kui täiend puudutab peasõna omadust (kwaliteeti); näit. Kõnelew koer (koer, kes kõneleb), jooksew wesi (wesi, mis jookseb), winguw laps (laps, kes wingub) jne. Tegijanimelist tarwitatakse, kui täiend puudutab peasõna päraltohu ehk kuuluwust kellelegi; näit. Kõneleja koer (koer ei kõnele waid on kõneleja omandus), jooksjä wesi (wesi on jooksjä päralt), winguja laps (winguja inimese laps) jne.

Märkus. Kui minewiku kesksõna lõpult kaob „d“ ära, siis muutub kesksõna nimisõnaks ja käändub kui nimisõna. Näit. (surnud) surnu, surnule, surnuga jne. (kirjutatud) kirjutanu, kirjutanule, kirjutanuga jne. (wõrd. kadunud kinnas ja kadunu kinnas).

25. Nimisõnaline täiend kirjutatakse oma peasõnaga kokku, kui täiendil on kirjeldaw mõiste, kui täiend wastab küsimise: missugune, milline, — lahku, kui täiendil on päraltolemise (possesiivne) mõiste, kui täiend wastab küsimise: kelle, mille omandus. Näit. *Waestemaja* (missugune maja); *waeste maja* (waeste omandus — kelle maja); *Emajõgi* (missugune jõgi); *ema jõgi* (kelle jõgi); *eestikeel* (missugune keel); *Eesti keel* (kelle keel = keel, mis Eestis tarwitataw); *kanamuna* (missugune muna); *kana muna* (kelle muna = teatawa kana muna). *Jaani päew* (kelle päew); *jaani-päew* (milline päew). *Kooli tüdruk* (kelle tüdruk = kooli teenija); *koolitüdruk* (milline tüdruk = õpilane). *Raha auk* (auk raha sees); *rahaauk* (warandus). *Warsa kabi* (kelle kabi); *warsakabi* (lill). *Kassikuld* (walekuld = milline kuld); *kassi kuld* (kelle kuld = teatawa kassi kuld, mis ei tarwitse olla sugugi walekuld) jne.

Märkus: Peasõnaga kokkukirjutatud täiendit ei saa pidada enam täiendiks, waid mõlemad koos moodustawad hoopis uue mõiste.

Liitsõnade hääldamisel kuuldu esimene sõna rõhuga, teine rõhuta. Näit. *Tema on suurwaim*; *temal on suur waim*. *Minu saamapäewad on mööda*; *peaks saama päewad mööda!* *Tema on naisemees*; *kus on selle naise mees?* *Waata mul teadmameest!* *Kas ta peaks teadma meest, kes...* *Pesupesemine on kergem kui heinanutmine, aga pesu pesemine on lihtsam kui pesu triikimine*. *Kooliskäimine on wastumeelt siis, kui koolis käimine on lubatud aga jooksmine keelatud*. *Koolimaja pole mitte wallamaja, aga ta wõib olla küll walla maja*. *Suur tükk ajab suu lõhki; ja: suurtükk ajab suu lõhki*. *Ei kõrts ote põrguauk, ega kirik pole taewariik*. (wanas.)

Lisand — oppositsioon.

26. Ka lisand kuulub täiendite liiki. Lisand on nimisõna ees ehk taga, sellega ühes käändes ja samatähendusline sõna. Lisandis kordub, selgineb peasõna mõiste veel teise sõnaga. Näit. *Talwine külaline, pakane, paugub õues. Sõjas omandas ta kuluka kombe — suitsetamise. Ei ma, waene, koju minna saa. (Weske.) Enam teada ei ole teil, lastel, waja. (Kitzberg.) Hansu seltsiline, wari, oli Hansust lahkunud. (A. Kiwi.) See on kõigile wallale kuulus linn — Kukulinn. (Juh. Liiw.) Meie, kroonumehed, teame seda lugu väga hästi. (Kunder.)*

Lisand on ikka komade ehk mõttekriipsude wahel. Ainult pärisnimedele ei panda märki. Näit. *Kirjanik Ansomardi suri sõtta. Talu oli imelikul wiisil ühe sündinud eestlase Tambefi jagu. (Bornöhe.) Selsamal ajal jõudis ka metsawaht Tõmm oma majasse. (Pärn.) Elajate kuningas Lõwi oli lasknud oma riigialamad kokku kutsuda. (Kreutzw.) Laperdaja weskiratta oli sulane Hans juba eile õhtul seisma pannud. (Koidula.) Laulu - Jumal Wanemuine tuli maa peale maha. (Fählmann.)*

Üte (kõnetelu).

27. Ka üte kuulub täiendite hulka. Üte awaldab selle isiku, asja ehk olewuse nime, kelle (wõi mille) poole pööratakse kõnega. Näit. *Laps, pea ehteks surmani sa ema kodukeel. Wiibi, lind, ära nii rutates sõua! (Koidula.) Tule, rändaja, Karksi mägedele! (A. Kitzberg.) Tõuse, päike, kiirelt walgustama uduööd! (E. Wöhrmann.) Kaasik, ära aja kasu, leplik, ära lehitse! (M. Weske) Julged wõidawad, ema, (Sophia Wardi.)*

Üte wõib olla lause ees, keskel ehk lõpul. Ka üte lahutatakse lausest komadega.

Wäljajäte — ellip̄s.

28. Wahel jäetakse lausest mõni liige ehk kõide wälja. Selle lühendusega saab lause iselaadilise ilme, mis elustab kõnet, annab temale mitmekesise woolu. Wäljajäte wõib juhtuda rutulisel mõtteawaldusel, wanasõnades, kõnekäänetes jne. Näit. *Head ööd! Mis nüüd? Öeldud — tehtud. Libe keel, tige meel.* (wanas.) *Juhan — hobusele pihta ja tuhatnelja edasi.* (K. A. Hermann.) *Keeletu, meeletu, — ise maailma tark.* (mõistat.) *Waga wesi — sügaw põhi.* (wanas.) *Unes raha — ilmsi hai-gus* (J. Tamm.)

Kirjas pannakse wäljajäetud öeldise wõi sidesõnalise kõite asemele mõttekriips (—); sagedasti ei panda aga mingisugust märki.

Lause täiendused.

29. Juhtub sõnu, mis ei kuulu kuhugi lauseliikme rühma ega alistu ühelegi liikmele; nad awaldawad oma mõju üksinda terve lause kohta, on — nagu sidesõnadki — kogu lause päralt. Näit. **Ometi** ei saanud haige mitte terweks. *Meie naabrid ei ole **Kaßjuks** mitte rikkad. Sa oled wist wäsinud **muidugi?** Läksin **ikkagi** ema palwele. **Ega muud kui** hakkame minema. See warastatud uni ei kestnudki **paraku** kauemini kui wiis minutit.* (Wilde.)

Lause täiendust ei eraldata komaga.

Lause rõhk.

30. Ühte wõi teist lauseliiget rõhutades muudame lause mõiste ja mõju. Näit tütleme järgmise wanasõna iga kord ise rõhuga: **Rõõm** on rahu tütar. Rõõm **on** rahu tütar. — Rõõm on rahu tütar. — Rõõm on rahu **tütar**. Mõiste tuleb igal korral isesugune. Toome aga kõik lauseliikmed ühesuguse häälega kuuldawale, siis sünnib laulusarnane pomim, — mõiste wõib olla mitmesugune. Sellepärast peame rõhutama lugedes lauseliikmeid mõistekohaselt, — neid hääldama õigesti.

Weel järsumalt muutub mõiste, kui seame näit. järgmise küsilause rõhu igakord ise liikmele: Kas **teie** tulete täna meile? — Kas teie **tulete** täna meile? — Kas teie tulete **täna** meile? — Kas teie tulete täna **meile**?

Iga lause peab olema: 1) mõtte poolest õige, 2) kerge aru saada ja meeles pidada, 3) keeleliselt õige ja kõlaw. Kaks esimest nõuet olenewad mõtte awaldaja ja selle wastuwõtja osawusest, kolmas aga kuulub lauseõpetuse walda.

Lauseliikmete järjestus olgu eestipärane — wõõraste keelte mõjust waba! Meie lauseliikmete järjekord on peajoontes: alus, öeldis, sihitis; täiendi parem paik on oma peasõna ees; määrus käib pöörd sõna wõi määratawa oleku järel, — ainult rõhutamise korral wõib see olla ka ees; näit. Hea on, kes hästi tantsib, weel parem, kes paigal seisab. Muid lauseliikmeid mahutada weel öeldise ja sihitise wahel — teeb lause raskeks. Näit. on wildak selle lause liikmejärjestus: Üksikud harwad lumehebemed hakkasid külmanud konarlise maa peale sadama. Parem oleks: Üksikud harwad lumehebemed hakkasid sadama külmanud konarlise maa peale.

III. Liitlauseid.

Koondlauseid.

31. Kui ühetaoliste liikmetega laused juhtuwad kõrwu, siis wõiwad nad koonduda. Näit. *Laastutuli ei kesta pikale + laenuleib ei kesta pikale = **laastutuli ja laenuleib ei kesta pikale.** Kuused on okaspuud + kadakad on okaspuud + männid on okaspuud = **Kuused, kadakad ja männid on okaspuud.***

Et siin oli alustel ühine öeldis, sellepärast wõisid niisugused laused koonduda. Kuid koonduda wõiwad laused iga teisegi ühise liikmerühmaga. Koondlausel on ikka kaks ehk enam ühist liiget.

Koondlausel wõib olla:

a) mitu alust. Näit. *Ka **kaswud** ja **wõsukesed** said tema kaswandikkudeks.* (Kreutzw.) *Ja **tuu-***

leõhk, linnuke, liblik ei ilutsend enam nii. (Sööt.) Muud **majariistad, kapid ja lauad** olid küll laadalt pärit. (Kitzberg.) **Hirm, wiha, õäbi, waen, mässasid ta südames.** (Koidula.) **Sinu metsad, wäljad, jõed, külad, wainud, wennad, õed** seisid meeles lõpmata. (K. Malm.) **Päike, kuu ja taewa tähed** tulid ja kummardasid teda (piibel).

b) mitu öeldist. Näit. **Taewas säätendab, särab ja selgub.** (W. Grünthal.) **Toas elatakse, tefakse tööd, süüakse ja magatakse.** (A. Grenzstein.) **Näe, juba südikalt salusid sarjab, sirutab, nõtkutab, armuta õarjab.** (G. Suits.) **Noormees tänas õpetuse eest, maksis hinna wälja, jättis jumalaga ja läks oma teed.** (Eisen.) **Küll on need laulud õrnad, armsad, õellad.** (Jak. Liiw.) **Hunt luusis koori lä järel, nosis kõik kalad nahka ega jätnud rebasete midagi.** (Kreutzw.)

d) mitu sihitist. Näit. **Taat toob linnast „Lastelehe“, aabitsa ja jõulumese.** (Fr. Kamsen.) **Ma nägin uut ilma, lahtist maad ja waba rahwas.** (Tuglas.) **Külm häwitas õied ja noored taimed. Siis nikerdas õpetaja noaga pehmest puust õobuseid, leõmi, lambaid, koeri, linnukesi.** (Kitzberg.) **Iga elaw olewus tarwitab oma kaswamiseks ja kosumiseks peale toidu weel õõku, päikest ja weft.** (Dr. A. Lüüs.) **See toob marja metsastagi, jõõwikad jõe taganta, põõlad põllu rajadelta.** (rahwal.)

e) mitu määrust. Näit. **Ma laulan mäõtal, mäe peal ja õõful õilja õues.** (Kuhlbars.) **Laew käib Tallinna ja Helsingi wahet esmaspäewal, neljapäewal ja laupäewal. Ema süda ei anna üal järele usus, armastuses ja loofuses.** (Koidula.) **Oma meõisuse, osawuse ja wapruse poolest olid maarahwa sõjalased täismehed.** (H. Prants.) **Kuld muutunud mullaks ja kiwifükkideks.** (Eisen.) **Templist tõttas Ahasweerus maale, linnast linna,**

**külast külasse, mäele, metsa, sofu, kõrwe-
raale.** (Bergmann.)

g) mitu täiendit. Näit. See oli **wahwa ja julge** tegu. (Kreutzw.) Seni otsis Peeter lae wahelt **oma wana, suure raudse puumeistri** sirkli. Aga **Tinsi, Minsi ja Linsi** ilusad peaksed olid norus. (Kitzberg.) See oli **örn, peen õieti pefme turba suitsu lõhn.** (Tuglas.) Ta waatas **hobuse, wankri ja enda** warju peale. (A. Kiwi.) Mälestustest loon ma enesele **sinise, suure, sügawa, mühawawa mere.** (A. Alwer.)

Kahe ühetaolise lauseliikme wahel on enamasti sidesõna (ja, ehk, wõi); ulatub aga ühetaoliste liikmete arw järjestikku kahest üle, siis on esimeste wahel koma, wiimase ja eelwiimase wahel enamasti sidesõna „ja“. Eitawas kõnes on „ja“ asemel „ega“. Näit. *Ei see kaswa puis ega mais.* (kõnek.) *Ei ole toas ega õues.* (mõistat.) *Et meie tema nime juures mitte ei nea, ei wannu, ei lausu, ei waleta ega peta.* (katekism.) *Iseenesest ei tõuse meie asjad mitte maa seest üles ega lange pilwist maha.* (J. W. Jannsen.)

I. M ä r k u s. Seotud kõnes jäetakse sidesõna sa-
gedasti ära.

II. M ä r k u s. Eriliiki täiendite wahele ei panda komat ega sidesõna. Näit. See halastamatu raudne käsi. Jõudsid kätte pikad külmad talwe ööd. Tema sügaw bassi hääl kuuldus üle teiste. Sarnastel kordadel wõiks pidada üht täiendit teise täiendiks (järguline täiend); on aga koma ehk sidesõna nende wahel, siis on kõik täiendid koos teatawa peasõna päralt.

32. Koondlause liikmete ühildumises oleks tähele panna:

1) kui on mitu alust.

a) täisalused. Olgu alused ainsuses wõi mitmuses, öeldis on (nii olewikus kui minewikus) ikka mitmuses. Näit.

Hobune, lehm ja lammas } sööwad (sõid) karjamaal.
 Hobused, lehmad ja lambad }
 Kask, lepp ja paju } on lehtpuud.
 Kased, lepad ja pajud }

Jänes ja rebane **mõõtsid** jõe koha. (Fählmann.)
 Mullikas ja wasikas **läksid** riidu. (K. Malm.) Täga-
 ajajate seas **olid** ka Uuetoa Jüri ja Päärn. (Wilde.)
 Sant ja waene **tulewad**. (rahwal.)

M ä r k u s. Kui mitme aluse mõiste arwatakse wa-
 hel ühiseks, siis on öeldis ainsuses. Näit. Nägemine ja
 kuulmine kadus (kadusid). Toitmine ja katmine läheb (lä-
 hewad) kalliks. Päikest armastab (armastawad) inimene
 ja loom. Lugemine ja kirjutamine on selge (selged) tal.

b) osaalused. Olgu alused ainsuses wõi mitmu-
 ses, öeldis on (nii olewikus kui minewikus) ikka ain-
 suses. Näit. *Wihma, lund ja rahet* **sajab-sadas**.
Hobuseid, lehma ja lambaid **jookseb-jooksis** kar-
 jamaal. *Sääski ja kihulasi* **lendab** suwel õues. *Tööd*
ja muret **oli** palju. *Wanasti elas* hunte ja karusid
meie metsades rohkesti. *Õunu ja marju* **tuleb** täna-
 wu wist wähe. *Seal* **oli** noori ja wanu, mehi ja nai-
 si. (J. Kõrw.)

M ä r k u s. Osaaluste öeldiseks on ikka sihitu (intran-
 sitiiv) pöörd sõna.

2) kui on mitu öeldist.

Öeldised ühilduwad täisalusel arwu poolest (9).
 Näit. *Lill* **kaswab, õitseb ja närtsib**; *lilled* **kas-
 wawad, õitsewad ja närtsiwad**; *lill* **kaswas,
 õitses ja närtsis**; *lilled* **kaswasid, õitsesid ja
 närtsisid**. *Ilm on (oli)* **niiske ja udune**; *ilmad*
on (olid) **niisked ja udused**.

M ä r k u s. Et „olema“ sõna kolmas pööre on ühe-
 sugune ainsuses ja mitmuses olewikus, sellepärast ei saa
 liitöeldis alati ühilduda alusega siin arwu poolest; ühil-
 dumine on wõimalik ainult nimi-omadus- ja olewiku
 kesksõnalise öeldistatiga. Näit. *Tui on* kodulind; *Tuid*
on kodulinnud. *Päew on* pikk; *päewad on* pikad. *Täht*
on hiilgaw; *tähed on* hiilgawad

Osaalusega tarwitawad öeldised (nii olewikus kui minewikus) ainsuse kolmandat pööret. Näit. *Lilli kaswab, õitseb ja närtsib; lilli kaswas, õitises ja närtsis.*

Märkus. Liitöeldisega on võimalik teha wahet ka siin. Näit. Riidet on laia ja kitsast; riideid on laiud ja kitsaid.

3) kui on mitu sihitist.

Olgu täis- ehk osasihitis, öeldis ühildub ikka alusega; sihitised öeldisega koos moodustawad olukorra ja aja wäljenduse (16). Näit. *Torm purustab puud, aiad ja ehitused* (tulewiku mõiste, — arwatakse, et see sünnib nii); *torm purustab puud, aiad ja ehitusi* (olewiku, wältawa tegewuse mõiste, — kui see pole sihitud määrsõnaga tulewikku); *torm purustas puud, aiad ja ehitused* (minewiku mõiste, lõpetatud tegewus); *torm purustas puud, aiad ja ehitusi* (minewiku mõiste, kuid lõpule wiimata; tegewus ise on tähtsam kui tagajärg).

4) kui on mitu täiendit.

Omadus-, arw- ja olewiku kesksõnalised täiendid ühilduwad oma peasõnaga arwu ja käände poolest (24). Näit. *Ta noppis aiast sinise, punase ja walge lille* (mitte lilled), s. o. igast liigist ainsa lille; *ta noppis aiast sinised, punased ja walged lilled*, *ta noppis aiast siniseid, punaseid ja walgeid lilli*. *Pennil magawad must, walge, kirju ja paat kana* (mitte kanad), s. o. igast liigist üks kana; *pennil magawad mustad, walged, kirjud ja paadid kanad*, s. o. igast liigist mitu kana; *pennil magab musti, walgeid, kirjuid ja paate kanu*, s. o. igast liigist määramata arw kanu, millest arwatawasti muist mujal. *Esimene ja wiimane päew oli kõige igawam; esimesed ja wiimased päewad olid kõige*

igawamad. *Emä kõneles meile meeldiwa ja suwifawa jutu; — meeldiwad ja suwifawad jutud; — meeldiwa ja suwifawa juttu; — meeldiwaid ja suwifawaid jutte.*

Kõik täiendid ei ühildu oma peasõnaga arwu poollest; ainsuse ja mitmuse wahetegiaks jääwad alus ja öeldis. Näit. *Onul oli künni-, ratsa- ja sõiduhobune*, s. o. üks hobune kõige kolme töö jaoks; *onul olid künni-, ratsa- ja sõiduhobune*, s. o. iga töö jaoks ise hobune; *onul olid künni-, ratsa- ja sõiduhobused*, s. o. iga töö jaoks enam kui üks hobune.

Kui tahaksime öelda samuti olewikus, et onul on künni-, ratsa- ja sõiduhobune, siis oleks see mõistetaw kahte wiisi: kas jutt on ühest hobusest kõige kolme töö jaoks, wõi tahetakse öelda, et iga töö jaoks on ise hobune? Wahet teha saame Alutaguse murdes: onul **on** künni-, ratsa- ja sõiduhobune, s. o. üks hobune kõige kolme töö jaoks; onul **onwad** künni-, ratsa- ja sõiduhobune, s. o. iga töö jaoks ise hobune.

Wõõrastel mõjudel on patustatud selle poolest meie keeles. Näit. „Temal on eksam saksa- ja prantsuse keeltes“, pro keeles, sest on ju mõteldud üks ainus saksakeel, samuti ka üks prantsuskeel. „Põhja ja Balti mered“, pro meri, sest on ju üks Põhjameri ja üks Baltimeri. Oleks neid meresid enam, siis wõiks — ja peaks ütlema „Põhja ja Balti mered“. „Selles majas elab (ehk elas) Soome, Eesti ja Läti saadik“, s. o. üks saadik kõige kolme riigi jaoks. „Selles majas elawad (ehk elasid) Soome, Eesti ja Läti saadik“, s. o. igal riigil oma saadik. „Selles majas elawad (ehk elasid) Soome, Eesti ja Läti saadikud“, s. o. igal riigil enam kui üks saadik. „Lubage mulle eilne ja tänane Postimees“ (mitte Postimehed), kui tahetakse kummagi päewa number. „Lubage mulle eitsed ja tänased Postimehed“, kui tahetakse kummastki päewast teatud arw numbreid.

Kiillause.

33. Sagetasti jäetakse mõtteawaldus pooleli ja mahutatakse (kiilutakse) üks lause teise wahel; see sünnib mõne täienduse ehk selgituse otstarbel. Näit. *Meie wanaisa — andku Jumal terwist — elab al-*

les. *tuu* — **nõnda oli tütarlapse nimi** — läks kooli. *Sureja* — **tema ei saa kaua enam seda nime kandma** — lõi kaks leekiwat silma lahti ja waatas kui tunnistades minu peale. (Kreutzwald.)

Kiillause wõime wõtta oma kohalt ära, ilma et põhilause mõiste selle all kannataks. Näit. *Wanal ajal* — **nõnda räägib wagajutt** — elas ühes külas rahwa õpetaja. (Jakobson.) Ilma kiillausesta wõiksime ütelda sama lause. *Wanal ajal elas ühes külas rahwa õpetaja*. Niisamuti wõime paigutada lause sisse weel teise lause, mis on pealausele nagu täienduseks. Näit. *kooli lõppu ootawad kõik lapsed pikisilmi*. Kiillausega oleks: *Kooli lõppu* — **see päew pole weel kin-
tel** — ootawad kõik lapsed pikisilmi.

Kiillause lahutatakse põhilausest mõttekriipsudega ehk komadega. Näit. *Ta peig, Ilmarise poeg, Endel, oli surnud*. (Fählmann.) *Kumbki kaebaja — kodujänes ja wares* — ei usaldanud enam sõna rääkida. (Kreutzwald.) *Emiilia oli mustas riides ja, niipalju kui eha-
walgusel aru wõis saada, wäga kahwatu*. (Bornhöhe.) *Neil on, sest et talud lähedal koos seisawad, üle hulga rehepeksu masingi ostetud*. (Kitzberg.) *Iga kirja — ka kõige lihtsama* — kallat istub ta mitu tundi. (Wilde.) *Mu ees oli, wõib olla, kõige kaunim kristlik kirik maas-
lmas*. (Tuglas.)

Rinnastatud — koordineeritud laused.

34. Kui paneme kaks ehk enam iseseisvat lauset kõrwu nõnda, et nad koos moodustawad uue laialdase mõiste, siis sünnib lausete rinnastus ehk rindlause. Rindlausest jääb iga üksik lause iseseiswaks ega alistu teisele (kõik on pealused). Näit. *Rahu kosutab, waen kaotab*. (wanas.) *Igal linnul oma laul, igal mehel oma wiis*. (wanas.) *Ära wäsib äkiline, wastu peab pikaline*. (wanas.) *Päike hakkas weerema, aga poiss ei tulnud*. (Koidula.) *Tubakas see maksab*

raha, piibu suits läheb selja taha. (rahw.) *Kui kerge on ühel ainsal kelmil mitu hukka ajada, ja kui raske mitmel üht ainust kelmi parandada.* (J. W. Jannsen.) *Toa taga tuiskab, sauna taga sajab, ees-õues ilus ilm.* (kõnek.) *Soe tuul puhus uue elu paju pungadesse, need muutusid helerohelisteks, lehed löid lahti, oksad sirgusid taewa poole.* (J. Tilk.)

Rindlaused wõiwad olla:

a) niisugused, millel pole ühiseid liikmeid. Näit. *Kärsitumalt hobused tammuwad, rahutumalt lehmad ammuwad.* (G. Suits.) *Päike weereb, õhk on õrn ja jahe, kaste asub haljale aasale.* (Piirikiwi.) *Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki.* (wanas.) *Ei aita istumine, küll aitab astumine.* (wanas.) *Neli teewad woodit, kaks näitawad tuld, üks heidab magama.* (mõistat.)

b) niisugused, millel mõni liige ühine; ühist liiget ei korrata enam järgmises lauses. Näit. **Päike** puges pilwesse, jättis lilled leinama. (ühine alus). *Uni ei anna uute kuube, magamine maani särki.* (ühine öeldis) *Laiskus teeb mehe lodewaks, aga töö karastab.* (ühine sihitis) *Taudi tappis minu wenna, sõsar katkula kolletas.* (ühine täiend). *Laisad hoiawad somseks tööd, wirgad säästawad leiba.* (ühine määrus) *Härga peetakse sarwist, meest sõnast.* (wanas.) *Kewade on ilus lilledest, sügise ilus wihkudest.* (wanas.) *Pill tuleb pikast ilust, nutt kaua naermisest.* (wanas.)

Rinnastatud lausete wahel on alati koma; kui ka mõne lause wahel on sidesõna, ometi jääb koma selle ette. Siit tulebki, et sidesõnade ja, ning, ehk, wõi, ka, ega j. m. ees on siis koma, kui need seowad rinnastatud lauseid. Seob aga sidesõna ühesuguseid lauseliikmeid (koondlause), siis jäetakse koma ära tema eest. (31)

Wõrreldagu rindlauset, mille wahel puudub koma: **Päike** paistab ja linnud laulawad. Esmalt öeldakse siin päikesest, et ta paistab — ja muud midagi. Mõte on otsas. Edasi algab uus mõte lindudest; neist öeldakse, et nad laulawad. Kui nüüd loeme seda kui koondlauset (sest puudub ju koma), **Päike** paistab ja . . . kohe kerkib tunne, et mis weel öeldakse päi-

kesest, — kas soojendab, kiirgab wõi muud. Kuid selle asemel öeldakse „linnud“. Nõnda siis: Päike paistab ja linnud . . . jälle tuleb tunne, et mitte üksi päike ei paista, waid ka linnud. Edasi lugemisel selgub siiski, et linnud ei paista waid laulawad. Nüüd saame aru ka weast: oleksime pidanud lugema wäikese mõttekatkestusega kahemõistelisel: Päike paistab — ja linnud laulawad. Kuid ei olnud ju komat, mis oleks hoiatanud — walmistanud — meid selleks.

M ä r k u s: Teistest sidesõnadest esineb „ja“ kõige sagedamini nii koondlauseis ühesuguste lauseliikmete kui ka rindlausete wahel. Sellepärast peetagu meeles: kui „ja“ seob ühesuguseid lauseliikmeid (koondlause), siis ei ole „ja“ ees komat; kui aga „ja“ seob kahte lauset, siis on „ja“ ees koma. Näit. Mees künnab wäljal ja toimetab wahel kodus. Mees künnab wäljal, ja naine toimetab kodus. Sealsamas paistab päike, ja kõik aina naeratab. (Rich. Roht.) Maa peal kaswasid ja sigisid taimed, ja elajad tundsid rõõmu oma elust. (Fählmann.) Kops ja maks jääwad teie lastele, hunt wõtab pea, ja jalad jääwad mulle närida. (Kreutzwald.) Kari tõttab krapi- ja kellahelinaga karjamaale, ja peresulane ruttab adruga põllule. (Jakobson.)

Pikemad rinnastatud laused ja teiste sõnadega awaldatud korduwad mõtted lahutatakse üksteisest semikooloniga. Näit. *Rikkus ei anna rahu; waesus peletab une. Ma olen mu tundmused pannud kõik lausa laulusse; ma olen nad südamest kiskund ja heitnud ilmasse.* (J. Tamm.) *Raginal kui murdjad asusid leegid wanade kuiwanud puuhoonete kallale; wägewad suitsu ja tulesambad löid wastu taewast.* (Wilde.) *Nilusejõe pühadesse woogudesse ajawad aurulaewad oma waod; laewalaelt waatlewad reisijad linna saleddaid torne.* (O. Kallas.) *Waewalt tuleb keegi peremees teda palkama; teda peetakse liig peeneks tüdruku kohale.* (Metsanurk.) *Suurel on tarwidus suur; wäiksel saab wähestki küll.* (J. Tõnisson.) *Tuhanded tähed kõrguses särawad; nad walguse heljuwail joontel mu igalsust kannawad.* (K. E. Sööt.)

Samuti rinnastatakse ka koondlauseid; nende wahel jääb semikoolon. Näit. *Põllumehed künnawad,*

äestawad ja külwawad; teised laastawad heinamaad ja teewad kütist. (C. R. Jakobson.) Ta õnnistas wilja ja wälja ja merele pööras ta pead; ta õnnistas metsa ja muru ja palus meil päikeselt head. (Kunder.) Siin kaswab Eesti meeste sugu ja sammub wabadusele; siin kaswab priskelt Eesti neiu ja sirgub Eesti peiu. (Weske.) Poiss oli kerge ja kärmas; une raskus ja magusus oli korruga lahtunud, ununenud. (Tammsaare.) Üksmeelsus ja hea läbisaamine aitawad ehitada maja; erimeelsus ja waen kisuwad ta maha. (Joh. Aawik.) Sa kõigis näitad wilja küllust, paljust, ja tegewuses looduslikku jõudu; waim imestades näeb su heldust, waljust ja imestades elu sala sõudu. (A. Alwer.)

Harjutuseks. Kuidas on kirjamärgid järgmistes lausetes? Wiha wõtab wilja wäljalt kadedus kalad merest. Suu teeb küll suure linna käed ei kärbse pesagi. Karjapoiss on kuningas suure walla walitseja palju pere pidaja kuldse krooni kandija. Ööl on üheksa poega päewal mitu mõtet. Häda tuleb hobustega läheb ära härgadega. Wask on waese kuld tina kehwa hõbe. Liha süüakse nahk müüakse luud ei kõlba koertelegi. Küla annab külma nõu rahwas raudase südame. Tee tööd töö ajal juttu jutu ajal. Pill tuleb pikast ilust nutt kaua naermisest. Emakeel olen mina ise wõõrad keeled on minu sõnade-tagawara.

Kokkupõimitud — subordineeritud — laused.

35. Kui kaks ehk enam lauset liidame nii, et üks jääb teisele mõne liikme selgitajaks, s. o. aluseks, öeldiseks, sihitiseks, määruseks ehk täiendiks, siis sünnib kokkupõimitud lause ehk põimlause. Niisuguse liitmisega jääb üks lause pealauseks, teine kõrwalauseks. Näit. *Kes ei taha tööd teha, see ei pea mitte sööma.* Wõtame mõlemad laused (mis komaga lahutatud) üksikult. Eelmine lause: *Kes ei taha tööd teha,* ei awalda weel täielist mõistet; kõne wool jäi nagu pooleli; meie ei oskagi küsida midagi. Läheme teisr lause juure: *see ei pea mitte sööma.* Siin tundub, et mõiste hakkab enam harunema; oskame juba küsida:

kes ei pea mitte sööma? Küsimise kostab nüüd eelmine lause: *Kes ei taha tööd teha*. Selgus, et mõlema lause wahel on mõisteline ühendus; kumbki ei saa läbi teiseta. Ka taipame, et see lause, millest mõiste hakkas harunema, on iseseiswam; tema külge tuli esimene lause. Kui jaotame teise lause öeldis- ja alusrühma, siis leiame, et alus on „see“. Eelmine lause aga ütleb, kes on „see“; eelmine lause selgitab teise (pealause) alust.

Sarnast wahekorda ei ole rindlauseil. Näiteks wõtame rindlause (wanas.): *Lehm lüpsab suust, kana muneb nokast*. Kui eraldame mõlemad laused alus- ja öeldisrühma, wõime küsida esimese lause kohta: Missugune (kelle) lehm lüpsab suust, — miks, millal, kus jne. ta lüpsab suust? Wastust ei anna teine lause. Samuti wõime küsida teise lause kohta: Missugune (kelle) kana muneb nokast, — miks, millal, kuidas jne. kana muneb nokast? Wastust ei saa esimeselt lauselt. Mõlemad on iseseiswad — pealused; kumbki ei kuulu teise külge. Rinnastamisega jääwad laused iseseiswateks — pealuseteks; ükski ei allu teisele.

Lausepõimiga jääb üks lause pea-, teine kõrwallauseks. Pealause on selgitataw ainult kõrwallause abiga; mõlemad koos moodustawad alles ühise mõiste — on täiesti arusaadawad. Pea- ja kõrwallause liituwad side- ehk asesõnaga, mille ees alati koma. Lause mõiste ütleb, missugune on pea-, missugune kõrwallause. Näit. *Raha on see, mis kõik rattad käima paneb*. Wõtame jälle mõlemad laused üksikult. Esimene lause, *Raha on see*, on enam vähem loogiline: raha (alus) on see (öeldis). Kuid öeldis pole mõistetaw weel täiesti: tahaks teada, mis on raha. Selle küsimise kostab kõrwallause (öeldislause): *mis kõik rattad käima paneb* (kõrwallause selgitab siin pealause öeldist).

Wõtame weel kokkupõimitud lause: *Mis noorus kokku paneb, selle wanadus eest leiab*. Pealause: *selle wanadus eest leiab*, pole mõistetaw weel üksinda; tahaks teada, mille (mis asja) leiab wanadus eest. Wastuse annab kõrwallause (sihitislause): *Mis noorus kokku paneb* (kõrwallause selgitab pealause sihitist).

Lind ei wõi kõrgemale lennata, kui tiivad kannavad.
 Pealause: *Lind ei wõi kõrgemale lennata*, pole mõistetaw täiesti; wõime küsida, kui kõrgele wõib lind lennata. Kostab kõrwallause (määruslause): *kui tiivad kannavad* (kõrwallause määrab piiri).

Ei see koer jänest püüa, keda wägisi metsa wiiakse.
 Pealause: *Ei see koer jänest püüa*, pole weel täieline; wõib küsida, missugune (kelle jne.) koer ei püüa jänest. Küsimise kostab kõrwallause (täiendlause): *keda wägisi metsa wiiakse* (kõrwallause selgitab asesõnalist täiendit pealauses).

36. Nõnda wõime liigitada kokkupõimitud lauseid nende kõrwallausete järel:

1) **Aluslased.** Näit. Kes teisele augu kaewab, see ise sisse langeb. Mis jääb ajast, see jääb arust. (wanas.) See on noorele inimesele häbiks, kui ta koolis ei ole käinud. (A. Grenzstein.) Mis abiotsijad kartsid, oli sündinud. (A. Saal.) Mis tuleb aja õuest, on ülem meie wäest. (Juh. Liw.) Kas see peaks tõsi olema, et hunt magajat looma ei murra? (Mändmets.)

2) **Õeldislased.** Näit. Harjutus on see, mis teeb mehe meistriks. Roomlased olid need, kelle ajalugu õpetab meidki. Sõna on see, mis kohustab. Tuisk oli niisugune, et ära tee silmi lahti. Ja see oled sina, kelle ma kaotasin. (Tammsaare.) Talurahwa üldine kindel arwamine oli see, et ammu oodatud seadus täielikult maksma on pandud. (Wilde.)

3) **Sihitislased.** Näit. Keda nähti külwamas, seda ei nähtud lõikamas. Mis sajas saadakse, see pulmas peetakse. (wanas.) Mis sülg suhu toob, seda meel ütleb. (wanas.) Nemad peawad andma, mida keegi neile pole annud. (J. W. Jannsen.) Sina teeksid nende asemal sedasama, mis nemad on teinud. (Juh. Liw.) Ja Eedi hakkab jutustama, mis kooliõpetaja kõik käskinud kaasa wõtta. (M. Sillaots.)

4) **Määruslaused.** a) **Põhjusemäärus.** Näit. Raamatuid peab walima, sest kõik ei kõlba lugemiseks. Et ma paremini ei mõista, sellepärast teen ma nõnda. (J. Kõrw.) Mõni ehk pahandab, et ma Peetri habemest nii palju räägin. (Kitzberg.) b) **Kohamäärus.** Näit. Pane iga asi sinna, kust sa ta wõtsid. Sinna wiskan siidikera, kuhu käed ei ulatu. (mõistat.) Surm ei wõta ka sealt, kus midagi pole. (kõnek.) d) **Ajamäärus.** Näit. Pista põrsas kotti, kui pakutakse. (wanas.) Ära sööda koera, kui hunt ukse taga. (wanas.) Kui suureks sain, siis pidin ma kodust lahkuma. (K. Malm.) e) **Otsustarbemäärus.** Näit. Meie sööme selleks, et elada. Et ei tõuseks tulekahi, kustutasin ära tahi. (J. Tamm). Krants, sind tahan õpetada, et sa saaksid targemaks. (K. Malm.) g) **Ainemäärus:** Näit. Elan sellest, mis teenin oma kümne sõrmega. Ehitasime kohe kindluse kõigest, mis aga kätte juhtus. Kewadeks ei jatkunud enam sellest, mis talwest üle jäi. h) **Wiisimäärus.** Näit. Kuidas metsa hiiutakse, nõnda mets wastu kostab. Suu ja silmad lahti peas, kuulas pätsi iga mees. (O. W. Masing.) Käed selja peal, kõndis Ojamõlder esmalt paar korda mööda tuba. (Koidula). i) **Suhtemäärus.** Näit. Selle poolest oli meil kerge, et õppida anti wähe. Mis tublidusse puutub, siis ei wõi selle poolest meie poistega nuriseda. Minu tahtmine oli hea, ehk küll teie sellest suuremat kasu ei saanud. (Kreutzwald.) k) **Mõõdumäärus.** Näit. Kott oli nii kerge, et üks mees oleks jõudnud wankrile tõsta. Kalda ligidal oli kohe nii sügaw, et jalad ei ulatunud põhja. Tema on nii wana, kui wares aiateibas. (kõnek.) l) **Kaasolumäärus.** Näit. Ta ei saa korda weel sellegagi, et paneks oma raamatud kokku. Katsume olla selleta, mis teeb meid pahemaks. Ma olen rahul sellega, mis teenia waewaga. (J. W. Jannsen.) m) **Sihtmäärus.** Näit. Ta kõneles sellest, mida ta isegi ei teadnud. Ära unista sellest, mis

pole wõimalik! Millest süda täis, sellest räägib suu. (wanas.) n) *Kaudne sihtmäärus*. Näit. Häda õpetab alandust sellele, kes ei saa hädast wõitu. Kellel wägi, sellel wõimus; kellel kukkur, sellel kohus. (wanas.) Miks oodata abi sellelt, kes isegi nõder?

5) *Täiendlaused*. Näit. missugune kari, niisugune karjane. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub (wanas.) Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Läänemere rannale? (M. Weske.) Kiita see tütarlaps on, kel töö ees wara ja hilja. (Eisen.) Missugune meie närwikawa, säärane meie iseloom. (Dr. Luiga.) Kas ei tule aeg, mil päike paistab meiegi wainudel täiel teral? (Tuglas.)

Kõrwallause wõib seista pealause ees wõi järel; aga ta wõib olla ka pealause sees — ja lahutatakse siis pealausest komadega. Näit. Kõik, *mis hülgab*, pole kuld. Ja häältega, *mis aasa peal*, nüüd sulab kokku minu hää. (J. Tamm.) Seal, *kus mina olen*, ei ole kellelgi halba elu. (J. Kõrw.) Seda mööda, *kuidas wäljad kiwidest lagedamaks jäid*, tõusis wilja-saak. (H. Annila.) Kirjad, *mis Koidula Kroonlinnast tuitawaile ja omastele läkitab*, nõretawad pisaraist. (A. Raud.) Wingu sees olnud isikud, *kes minestusse langenud*, peab wiima kohe wälja wärske õhu kätte. (Dr. A. Paldrok.)

37. Kui kaks lauset on ühendatud mõiste poolst nõnda, et esimene walmistab teisele teed; et esimese lause mõte selgub teises weel paremini; ehk kui tahtakse juhtida suurem tähepanu just järgmise lause peale, siis paigutatakse koolon (:) esimese lause lõpule. Näit. Mees waatab: kaks kodukäijat tulewad. (Eisen.) Ta pöörab ümber: wanaldane naisterahwas seisab ta kõrwal. (J. Kõrw.) Waene wend ootas ja lootis: ehk palutakse mind ka pidule. (J. Kunder.) Kuid tunnistan sinule wabalt siin: mind läkitas Lehola Lembitu. (J. Bergmann.) Ja nagu leinakahin on walmi wilja sees: kõik kõrred wärisewad ju warsti sirbi ees. (J. Tamm.)

Lume tulekuga tabas Andrest uus häda: tal polnud teist rege. (Tammsaare.)

Kooloni järel kirjutatakse järgmine lause väikese algtähega; ainult mõni iseseisew mõte wõi otsene kõne algab suurelt.

Otsene ja kaudne kõne.

38. Kui mujalt laenatud ehk teise isiku sõnu kor-ratakse muutmatult, siis nimetatakse seda otseseks kõneks. Näit. Minu isa ütles mulle: „*Prii on jälle meie maa!*“ (M. Weske.) Wanast rinnast tõuseb kaeb-lik ohke, ja ta räägib tasa kõrtsile: „*Sin sa seisad nüüd, sa hirmus maja!*“ (Jak. Liiw.) Seal siis tuli surm ja ütles: „*Lähme ära süit!*“ (J. Weitzenberg.) Isa kostab mätta alta, taati kalmüsta kõneleb: „*Ei wõi tõusta, poega noori, ei wõi tõusta, ei ärgata.*“ (Kalewip.) Ähwardelles hüüdis templi ingel: „*Mine siit! Sin pole püsi hingel!*“ (J. Bergmann.) Käämer hõikas juba poo-letl teelt: „*Tule tagasi, tule ruttu tagasi!*“ (A. Kiwikas.)

Otsene kõne seisab jutumärkide wahel. Ta on täiesti iseseisew lause; tema lõpul on mõttekohane kirjawahemärk, nagu lauseõpetus nõuab. Üldiselt aga jääb otsene kõne seletawale pealausele kõrwaliseks sihitislauseks.

Kui otsene kõne on pealause algusel, siis jääwad jutumärgid endisteks, ainult koolon jääb ära, ja pea-lause algab väikese tähega. Näit. „*Prii on jälle meie maa!*“ ütles mulle minu isa. „*Kas kütma wett on toas?*“ küsis ta wanamehe käest. (Bornhöhe.) „*Ega üks kord midagi tee,*“ nõnda mõtlewad kõik, kes paha töö ette wõtawad. (J. W. Jannsen.) „*Oma süü tõi halba teile!*“ sõber Juhan sõnas neile. (J. Tamm.) „*Miks sa nutad, ema?*“ päris poiss. (Mändmets.) „*Laulge ilusasti!*“ kärgatas korraga üks karwase kasukaga mees. (E. Aspe.)

Sagedasti paigutatakse pealause otsesekõne wahela. Näit. „*Saab näha, mis talw toob,*“ ütles Kristjan, „*aga*

tööd on minul küllalt.“ (J. Pärn.) „*Mis Anna arusse on läinud, seda mina ei tea.*“ seletas Willu, „*aga mis minu arus on, seda ma tean.*“ (Tammsaare.) „*Poisid!*“ hüüdsin, *olete tulnud wõõrale pidule kutsumata.*“ (A. Gailit.)

Kui mujalt laenatud ehk teise isiku sõnu korratakse mitte just nii, nagu need öeldud, waid ligikaudu — mõttekohaselt, siis nimetatakse seda **kaudseks kõneks**. Kaudne kõne on ilma jutumärkideta; ta kuulub pealause külge kui kõrwaline sihitilause. Näit. Minu isa ütles mulle, et meie maa on prii jälle. Mees küsis, kas ehk kalendritegijatega tuttaw olen. (Fählmann.) Ants ütles talle, et meil külaline olewat. (Kitzberg.) Üks ütles, Jakob olewat mõistuse kaotanud, teine arwas, Mai pidawat enne täiesti toibuma, siis wõiwat minna, kolmas ütles aga kirikusse jõudmise siis hiljaks jääwat. (Wilde.)

39. **Kokkupõimitud lausete rinnastamine** on sarnane teiste harilikkude rindlausete mõistega, s. o. laused jääwad iseseiswateks, aga nad on seotud mõtte poolest. Ühendatud lausete rinnastuse wahel seisab enamasti semikoolon; on aga laused lühemad, siis ka koma. Näit. Kes kätt ja jalgu liigutab, sest tõuseb wiimaks leiwamees; kes laiskust kätkis kügutab, see elab wiletsuse sees. (Kreutzwald.) Kus wanker sõitnud, seal ajasid nüüd regi ja saan, ja kus lamba- ja kitsetalled hüpanud ja hane- ja pardipoeg ujunud, seal seisid nüüd sügawad hanged; ja kus lapsed paljajalu mänginud, seal mõjus kuub ja kasukas. (O. Holtz.) Küll kaotasid eestlased palju mehi, aga mitte meelt, küll palju wara, aga mitte wahwust. (J. Hurt.) Kellel õnn, see elagu; kellel terwis, see tehku tööd. (wanas.) Mis kallis, see kaunis; mis odaw, see mäda. (wanas.) Mis kõhus, see kõrwal; mis watsas, see warjul. (wanas.) Ei ole kõik kuld, mis läigib, ega kõik hõbe, mis hiilgab. (wanas.)

Mitmekordsed kokkupõimitud laused.

40. Kui ühe (ehk enam) pealause külge liituvad kaks (ehk enam) kõrwallauset, siis sünnib mitmekordne ühendatud lause. Näit. *Kes oma terwist kalliks peab, see muretsegu ka selle eest, et ta toas wärske õhk on.* (A. Grenzstein.) Pealause: *see muretsegu ka selle eest.* Kes peab muretsema? Kostab kõrwallause: *Kes oma terwist kalliks peab.* Mille (mis asja eest ta peab muretsema? Kostab kõrwallause: *et ta toas wärske õhk on.* Nõnda kuuluvad siin ühe pealause külge kaks kõrwallauset, millest esimene selgitab pealause alust, teine määrust.

Alkohol on see, mis rikub inimesi ja mille eest tuleb hoiduda. Pealause: *Alkohol on see.* Mis on alkohol? Kostawad kaks kõrwallauset (õeldisl.): *mis inimesi rikub jne.*

Mine wälja waatamaie, kuidas tööda tehtanekse, kuidas oldakse orjamas. (rahwal.) Pealause: *Mine wälja waatamaie.* Mida waatama? Kostawad kaks kõrwallauset (sihitisl.): *kuidas tööda tehtanekse jne.*

Mererand, kuhu eestlased olid elama asunud, oli naabritelegi alati ihaldatavaks, ja meie esiwanemail puudus tarwiline jõud, et neid jäädawalt tagasi tõrjuda, sest et weel mitte päris ja kindlat ühiswalitsust ei olnud. (W. Reiman.) Esimene pealause: *Mererand oli naabritelegi alati ihaldatavaks.* Missugune mererand? Kostab kõrwallause (täiendl.): *kuhu eestlased olid elama asunud.* Teine pealause: *ja meie esiwanemail puudus tarwiline jõud.* Milleks see jõud? Kost. kõrwallause (määrusl.): *et neid jäädawalt tagasi tõrjuda.* Misspärast puudus jõud? Kost. teine kõrwallause (määrusl.): *sest et weel mitte päris ja kindlat ühiswalitsust ei olnud.*

Kui kewade lähenes, siis käisime kase käest küsimas, kas ta juba mahla annab. (M. Martna.) Pealause: *süs käisime kase käest küsimas.* Mida küsimas? Kost.

kõrwallause (sihitisl.): *kas ta juba mahla annab.* Mil-
lal käisime küsimas? Kost. kõrwallause (määrusl.):
kui kewade lähenes.

*Kes meie rahwa minewikku terawamini tähele
paneb, see leiab mõnda heledat tähte Eesti taewas,
mille sära küll terwet maailma ei täida, süiski aga ime-
walgusega Eesti rahwa waimupimeduse sisse on lan-
genud, kõwa talwe jääd sulatanud ja kaunist kewadet
kosuma süitanud.* (W. Reiman.) Pealause: *see leiab
mõnda heledat tähte Eesti taewas.* Kes leiab? Kostab
kõrwallause (alusl.): *Kes meie rahwa minewikku tera-
wamini tähele paneb.* Missuguseid heledaid tähti leiab
ta Eesti taewas? Kostawad neli kõrwallauseid (täiendl.):
mille sära küll terwet maailma ei täida jne.

Mõnikord on pealause oma kõrwallauseite wahel
ja segamini. Näit. Kui ta käest küsitakse, *ei wõi ta
mitte salata*, et ta nägi. (Juh. Liiw.) Wikat seljas,
astus wana soldat, keda ka Ungaseks kutsuti, *nidult
kodu poole.* (Tuglas.) *Wallatu tuul*, mis päewal tolmus-
sambaid mööda maanteed sõidutas, kambriotsast töö-
kuurist hõöwlilaaste wälja loopis, warest ta laisal len-
nul takistas, *on põgenenud widewiku eest.* (J. Mänd-
mets.) *Hommikul*, kui idataewas hëlkis walgusesära
üle wäsinud woogude, *nähti merel purustatud laewa
liikawat*, ilma sihita, ilma rahutõotawat randa otsimata.
(R. Kamsen.) *Kastetilk*, mida sa nägid roosiõie puhtas
süles, *on jumaluse õnnepisar*, mida see nutnud õnne-
liku maailma pärast. (A. Kitzberg.) *Ainult oma toas*,
sulened uksed ja aknad, pannud südame ja mõistuse
wälisilma jaoks lukku, *tundis Tõnis Tulwer end täte-
likult iseendaga wiibiwat.* (K. Rumor.)

Järgulised kokkupõimitud laused.

41. Järgulised lausepõimid on niisugused, mille
kõrwallausetel on weel omad kõrwallaused; neil kõrwal-
lauseil wõiwad omakorda olla weel kõrwallaused jne.

Näit. *Kes sellest weest joob, mis mina annan, see ei januta enam.* (Kristus). Pealause: *see ei januta enam.* Kes ei januta enam? Kostab kõrwallause (alusl.): *Kes sellest weest joob.* Nõnda saaksime hariliku lausepõimi: **kes sellest weest joob, see ei januta enam.** Kõrwallause täiendiks võime aga veel küsida: missugusest weest? Kostab kõrwallause külge kuuluw (täiend) lause: *mis mina annan.*

Nõnda võime nimetada kõrwallauseid, mis kuuluvad otse pealause külge, **esimese järgu kõrwallauseteks**, — need kõrwallused, mis kuuluvad esimese järgu kõrwallause külge, **teise järgu kõrwallauseteks** jne. Näit. *Ma astusin kruusitatud maanteele, mis külast läbi nõmmikusse wüüb, kus küla karjamaad olid.* (Juh. Liiw.) Pealause: *Ma astusin kruusitatud maanteele.* Missugusele kruusitatud maanteele? Kostab esimese järgu kõrwallause (täiendl.): *mis külast läbi nõmmikusse wüüb.* Missugusesse nõmmikusse? Kostab teise järgu kõrwallause (täiendl.): *kus küla karjamaad olid.*

Sarnast õiget kohtumõistjat, kes õigesti ja selgesti näitaks, kus kohal igaihe kasude piir peaks lõppema, on inimsugu kuni meie päewadeni otsinud. (O. Rütli.) Pealause: *Sarnast õiget kohtumõistjat on inimsugu kuni meie päewadeni otsinud.* Missugust õiget kohtumõistjat? Kostab esimese järgu kõrwallause (täiendl.): *kes õigesti ja selgesti näitaks.* Mida näitaks? Kostab teise järgu kõrwallause (sihitisl.): *kus igaihe kasude piir peab lõppema.*

Keelemurde, iseloomu, riiete ja muude märkide põhjal võime arvata, et lõunapoolsed eestlased, kes praegu Wõru murrakut kõnelewad, wist hiljem Peipsi-järwe lõuna otsa kaudu meie maale rändasid. (W. Reiman.) Pealause (koondl.): *Keelemurde, iseloomu riiete ja muude märkide põhjal võime arvata.* Mis võime arvata? Kostab esimese järgu kõrwallause (sihitisl.);

et lõunapoolsed eestlased wist hiljem Peipsijärwe lõuna otsa kaudu meie maale rändasid. Missugused lõunapoolsed eestlased? Kostab teise järgu kõrwallause (täiendl.): kes praegu Wõru murrakut kõnelewad.

Waata käidud tee peale tagasi ja tea, et sa kodumaa waimu ees seisad, kes sinu käest küsib, mis sa tema kasuks oled teinud. (E. Enno.) Pealause: Waata käidud tee peale tagasi ja tea. Mis peab teadma? Kostab esimese järgu kõrwallause (sihitisl.): et sa kodumaa waimu ees seisad. Missuguse kodumaa waimu ees? Kostab teise järgu kõrwallause (täiendl.): kes sinu käest küsib. Mida ta küsib? Kostab kolmanda järgu kõrwallause (sihitisl.): mis sa tema kasuks oled teinud.

Sokrates naeratas, kui mees temale kõrwalopsu andis, et halb asi olla, kui inimene mitte ei teadwat, millal kiiwrit tarwis kanda. (J. Bergmann.) Pealause: Sokrates naeratas. Millal S. naeratas? Kostab esimese järgu kõrwallause (määrusl.): kui mees temale kõrwalopsu andis. Miks S. naeratas? Kostab ka esimese järgu kõrwallause — sest ka see kuulub pealause külge — (määrusl.): et halb asi olla. Millal asi halb? Kostab teise järgu kõrwallause (määrusl.): kui inimene mitte ei teadwat. Mida ei teadwat? Kostab kolmanda järgu kõrwallause (sihitisl.): millal kiiwrit tarwis kanda.

Kõik pea-, kõrwallaused ja järgulised kõrwallaused lahutatakse üksteisest komadega. Näit. Aastaid ja kuusid ja päewi on palju, et teha, mis tubli. (J. Tõnisson.) Kentsakas ainult, et Päärn kosimist sellega algas, et ta ütles, et ta ei wõiwat kosida. (E. Wilde.) Mul on meeles, kuidas mu ema sügisel odrapõllule läks, et sealt neid üksikuid päid kokku koguda, mis sinna nagu kogemata olid jäänud. (M. Martna.) Kas mäletad, kuidas sa kord ennast kikiwarbaile sirutasid, et wõiksid laua peale waadata? (G. Luiga.) Pikad talwe-

õhtud wiideti peretoas, kus pird ahjurinnal põles, mida taat sütitas ja niistas. (J. Lintrop.) Hilja õhtul, kui koerad kurjasti haukusid, nagu oleks neil mõte olnud mõnda maha murda, *astusin ma kuue wäel õue*. (Sööt.)

Periood.

42. Kui liidame mitu pea- ja kõrwallauset ühise mõiste kandjaks, siis sünnib **periood** ehk lausestik. Periood on suurem rinnastatud lausete kogu. Perioodil on kaks järku ehk poolt. Esimene pool walmistab, arendab mõtet ja teeb selle põnewamaks; teine kinnitab, ütleb selle lõpuni, mis esimene põhjendanud. Mõlemad pooled sisaldawad iseliiki lauseid. Enamasti on esimeses pooles kõrwal-, teises pealaused. Kogu periood koondab eneses juba terve mõtte; ta on wäike jutustus — terwik. Näit.

Mis mina kodunurmelt noppind,
 kaugel wõõral wäljal künnud;
 mis mulle toonud tuulehoogu,
 lained lustil weeretanud;
 mis mina kaua kaisula kannud,
 põues peidula pidanud;
 mis mina kaljul kotka pesas
 ammust ajast hellalt haudund:
 seda mina lauluna lõksutelen
 wõõraste kuulijate kõrwu. (Kreutzwald.)

Kus on rahwas waik ja waga; kus on kõlaw tema keel;
 kus ka piinal palg ei kahwa; kus on meestel mehe meel;
 seal on minu isamaa, seal mu kallis kodu ka. (Koidula.)

Kui linnud laulawad; kui lilled lõhnawad; kui
 õhud õõtsuwad; kui ju ilu täidab ilmamaad; kui on
 haljus jälle uus; kui ju punga paisub puus; kui ka-
 dunud kadedus; kui on rõõmuks saanud waledus: siis
 ka ärkab armastus; siis on tundel sõnad suus; siis
 on kõlamist keelel; siis on magusust meelel. (K. A.
 Hermann.)

Perioodi üksikute lausete wahel on semikoolon, mõlema poole wahel aga koolon, mõnikord ka mõttekriips. Näit.

Kes tahab tõsiselt aru saada elust ja inimestest; nende kirgedest; nende rõõmudest ja waludest; nende otsimistest, kannatustest, kaotustest, wõitudest; nende meelegeitest ja julgusest; nende kartustest ja lootustest; nende püüetest ja tegudest; nende wõitlustest, wõitluse sihtidest; inimeste paleustest ja aadetest, — sellel peab tuld jatkume hinges; kirge; jõudu; tahtewõimu; et alla tungida elu sügawustesse; üles tõusta kõrgustele; teed leida inimese hinge salajamaisse urgastesse. (J. Tõnisson.)

LISA.

Harjutusi ja näiteid.

1—2.

Iga algus on raske. Aega mööda asjad käiwad. Millal on kõige parem süüa? Hoiwa waenlaste eest! Aeg annab head nõu. Kuidas teie terwis on? Ära hõiska enne õhtut! Kas oled püssi lasknud? Pane iga asi oma kohale! Oleks minu olemine! Kes tõi sõja sõnumida? Teele, teele, kurekesed! Jõudu tööle! Kuhu isa läks? Anna mulle oma käsi! Nüüd ei ole aega.

4—5.

Häda õpetab. Mehi langes. Sõna kohustab. Ei ole und. Meie õpime. Tema ei maga. Haige sai terweks. Kolm on igale hea. Pole wiga midagi! Wiinajoomine teeb waeseks. Waletada ei kõlba. Mis puu see on? Tulime teile. Kas kuulete? Eksitusi juhtub ikka. Oskate wist. Siin pole tinti. Nüüd on paras aeg.

6—11.

Rukis õitseb. Õied tolmawad. Torm tõuseb. Tema wõitis. Eksimine on inimlik. Taud on külgehakkaw. Inimesi oli palju. Kokkuhoidmine ei ole ihnsus. Sokrates oli mõttetark. Kunnimees puhkas. Kesa oli künda. Kell kõlises. Tantsiti. Lund sajab. Lumi sajab. Tuiskab. Lause on laiendatud. Järgmine tulgu! Põllud on liiwased. Ei lausunud sõnagi (sõnagi pole alus). Lehmad on maa tõugu. Kus müüakse raamatuid? (raamatuid pole alus). Olgu peale kahju pooleks! Oodata on igaw. Tulega oldagu ettevaatlik! Naer on terwiseks. Kas olete wäsinud?

12—17.

Heategu äratub heateo. Wanaisa luges palwet. Hammusta rukist! Mees päästis mehe. Küta ahju! Küll elu sind õpetab. Tõmba lõõtsa! Teen luuda. Ema ostis raamatu. Mina lugesin raamatut. Mure suurendab muret. Asi tahab lahendada. Säask tahtis mind nõelata. Wõta kirwes! Ära kiida iseennast! Raha muudab mehed. Tema armastab hoobelda. Laita mõistab igaüks. Kas tunned teda? Anna müts! Kana tegi pesa. Töölised tahtsid puhata. Lill ootas noppimist. Ühe jättis, teise wõttis. Käsi peseb kätt. (wanas.) Töö kiidab tegijat. (wanas.) Kahjatsejat ei sünni nuhelda. (M. Kampm.) Meie mõistame mängida; meie mängime wiulit. (rahwal.)

19—21.

Tasa tõusis tuuleke. Onu oli ostnud laadalt hobuse. Pista tuli tuhka! Toas on suitsu. Tuulest ei wõi keegi elada. Katsuge ikka riiuta läbi saada. Juba unistame kewadest. Siin kaswab veel õunapuid. Ema saatis Juku kooli. Koolis õppis Juku hästi. (J. Lattik.) Torm on ajanud tee üleni umbe. (R. Kam- sen.) Koit idataewast kullal ehib. (J. Tamm.) Tuul

otsis endale kodu. (Juh. Liiw.) Nõdralt ei nõuta wägi-tööd. (E. Peterson.) Kullalaineil wäljad walendawad. (J. Kunder.) Ei kadund wägiwalla eest weel pole elu siit. (A. Jürgenstein.) Saaniga sõitsin ma sahinall külast läbi kiiresti. (M. Weske.)

Wanasõnad. Ei õnnetus hüüa tulles. Ülekohus ei seisa kotis. Ahnus ajab auku. Walel on lühikesed jalad. Uhkus ajab upakile. Hirmul on suured silmad. Abi aiast, wari wõrgust. Õiguse wastu ei saa ükski. Ära maksa kurja kurjaga. Jõua aegamööda! Õöl on üheksa poega. Uhkus tuleb enne langemist. Süsi süttib söest. Käbi ei kuku kännust kaugele. Kahju õpetab mehe kawalaks. Ei ilu pealt leent keedeta.

22—25.

Tundmata tulewik on meil ees. Liiwane maa ei kaswata lopsakat wilja. Pikkamisi kadus toa katus silmist. Meie majas oli maias kass. Waenuwankri ratas weeres weres. Alp inimene on halb sõber. Wihmatiba põrutas põrnika tiiba. Hõowel on puusepa tööriist. Ei ole hea rõõska piima rõskes ruumis hoida. Kingin sulle uue sule. Liina tõi linnast linast riiet. Rikka rikkus ei hooli waese waesusest. (J. Kunder.) Tänatakse rohke saagi andjat. (J. Oengo.) Murueid tütre lauluks ei wõi sõnad sulada. (Koidula.) Õrnalt õõtsub tuuleke tasane. (G. Suits.) Ma luule kõrgusesse tahtsin jõuda. (Jak. Liiw.)

Wanasõnad. Teraw kirwes leiab kiwi. Hea sõna wõidab wõõra wäe. Iga punane mari ei ole maasikas. Ettewaatus on tarkuse ema. Tühi kott ei seisa püsti. Paha meel tõstab tüli. Laisa linna pole olemas. Wõõras raha põletab tasku. Awalik waenlane on parem kui salalik sõber. Muidu andja on mulda läinud. Õhtune kõhutäis jääb omale. Kirjul linnul on palju nimetid. Ei saa kõik kanad õrrele. Peremehe silm teeb looma rammusaks.

26—27.

Kuldrannake, mil jõuab laew su kaldale! (A. Reinwald.) Karjapõlw, kas paistad sina mälestuste mängu teel? (J. Tamm.) Sitkest rauast oleme meie, naelad, tehtud. (A. Põllusaar.) Tähtis Eesti kirjamees Mihkel Weske oli pärit Wiljandimaalt. Kuulsas Rooma sõjapealikus Julius Cäsaris tulewad Rooma rahwa peomadused kõige selgemalt nähtawale. (J. Aawik.) Oh ärka, rahwas, wiinaunest üles! (M. Pukits.) Mis sa, mu wennake, küll maailma sõpradest mõtled? (Fählmann.) Lilleke, lilleke, kiire on kaduma kewade! Kuis, maa, nii hellalt kannad su lapsi käte peal. (Koidula.) Ja sina, jumalik haridus, laotad oma walgust üle rõõmurikaste paikade. (Bornhöhe.) Sinu koolid seisku sul, armas Eesti rahwas, alati südame peal. (J. W. Jannsen.) Põlluke, mis sa põed? (Juh. Liw.) Tuli päike, tulisilm. Miks ruttad, wäsind rändaja? (A. Haawa.)

28—29.

Tema — pats pikali — ja haige. Ei asja ees — teist taga. Mina juba ennast wõita ei lase! Kuhu nüüd? Oma witsad — kibedad witsad. (wanas.) Tema alles oskab eluga wõidelda. Kirju kari — walge wäli. (mõistat.) Wana mees — warsa aru. (wanas.) Tulin, nägin, wõitsin. (Cäsar.) Katsu aga redelita pööningule minna. (rahwal.) Ega see mees nii laita polegi. Mees pulmas — hobune põrgus. (wanas.) Paha siga — mõnda wiga, — kärss kärnas — maa külmanud. (wanas.)

4—29.

Raud roostub. Udu tõusis. Õhk on jahe. Suwi oli lühike. Aeg on kallis. Kas isa on kodus? Kellibus leidis Ameerika. Inimene mõtleb. Otsisimo marju. Wana sõprus ei unune. Inimese elu on kaduw. Läänud aeg ei tule tagasi. Esimesed jääwad wiimasteks. Sinu müts on minule paras. Püüdmine

wiib sihile. Ära peksa tuult! Suitsetamine on ilma-
aegne raharaiskamine. Hiline wõit on pool kaotust.
Tule siia! Waew teeb mehe tugewaks. Too hobune
koplid koju! Kas panid ahju küdema? Laiskus on
kuradi peapadi. (piibel.)

Kaotatud au on raske tagasi wõita. Koorem oli
raske hobusele. Rahal on salawõim juures. Ka sõjas
jäägu inimene inimeseks! Laisk ei taha waewa näha.
Eestlane peab eestlast usaldama! Ära tee ise oma
elu hädaoruks! Tulega ei tohi mängida. Wäikē laps
ei oska lugeda. Homme läheme linna. Kes tegi selle
ilusa wankri? Inimese waimukaaslane, kadedus, on
tema mõistusega ühewanune. Lapsed, olge töökad!
Millal on sinu sünnipäew? Lambiklaas kukkus pu-
ruks. Wiskas wiisud küdewasse ahju. Kas wasikas
peaks olema lehmast wäledam? Wihma tibab tulla.
Olge tasa! Minge ruttu! Kas sa, Ilu, meile lähed,
— kas sa, Tantsu, meida tahad? (rahwal.)

Kesse suudab seletada lille sõnu täiesti? (Sööt.)
Eestimaa, su mehe meel pole mitte surnud weel. (F.
Kuhlbars.) Ei midagi ilmas jää kauaks. (J. W. Janssen.)
Ei iganes wõi ma unustada oma isakodu. (H. Prants.)
Karjased elasid sipelgatega suures tülis. (Rosenplänter.)
Kesapõllu ääres kaswas kidur pajuke. (J. Tilk.) Soi-
kumas on wäsinud linnu laul. (A. F. Tombach.) Küll
wagad waimud taewased sind saadawad su teel. (M.
Heiberg.) Ma armastan sind, suwe ilu. (A. Alwer.)
Lõpetame sulase Mardiga kahekesi kõrreküнди. (Mänd-
mets.) Ega au kellelegi tasuta anta. (Juh. Liw.) Te-
mast lindude laul pajatab. (Koidula.) Armas isa, sind
on täna mõni inimene pahandanud. (J. Pärn.) Ning
woogude turjal tugewal jääpangad sõitsid mürinal.
(G. Luiga.) Oma suure hädaga läks ja otsis sipelga.
(K. Malm.) Rõõmutujul wõttis nüüd Wanemuine kandle.
(Fählmann.) Wiimaks mõisa poole waatas kurwana.
(J. Tamm.) Hopmann wisatud kõrgelt rehelaelt patsti
alla töörahwa sekka. (J. Kunder.) Metsawaht leidnud

metsast maharaiutud kase. (Eisen.) Wõta, õde, wõiduwikat! (rahwal.)

Wanasõnad. Oma leib kõige magusam. Rahu-line meel käib rikkusest üle. Wale-keel ajab maailma põlema. Laiskus on kehwise wend. Oma kiitus haiseb. Kingitud hobuse suhu ei waadata. Suu on sü-dame mõõt. Weerewal kiwil ei kaswa sammalt. Oma silm on kuningas. Jagajale jääwad näpud. Häda ei anna häbeneda. Ega sepist seljas kanta. Meest mõõ-detakse mõistusest. Heal tööl käib kasu kannul. Hoo-las ettewaatus pistab õnnetuse silmad wälja. Wihased kõned — wigased kombes. Aeg annab head nõu. Parem pool muna kui tühi koor. Kõnija suu peale ei lööda. Sõõjal pikk käsi. Ei puu lange ühe laastuga. Kadedus katkub oma kana.

31—33.

Iga töötegija — ka laiskleja — on oma palga wäärt. Külamees tõusis ja wõngutas piitsa. (Anso-mardi.) Sa waikne õõ ja sina, armas kannel, teil olen salamõtteid awaldand. (Kreutzwald.) Perenaine tõi leiba ja marju lauale, — meil oli paastupäew. (Kreutzw.) Ta näppas ema kapist tihti wõileiba, koort ja rõõska piima. (J. Pärn.) Siit wiiwad teerajad aita, lauta, küüni, kuuri, keldrisse ja kaewule. (M. Kampmann.) Muruneiud kiljatasid hirmust ja ehmatuses ja kadusid. (Eisen.) Ühel pilwisel ööl — see oli jüripäewa öö — peatus üksik ratsanik kõrge künka peal. (Bornhöhe.) Kõik on nii mahe, armas, magus. (Juh. Liw.) Ühe noore kase otsa ronis taat aeglaselt, raskelt, kohma-kalt üles. (Tuglas.) Kaugemal aasa all, nagu jahimehe kiuste, prääksus pardiema kõrkjate sees. (M. Ait-sam.) Tiina, ehk tema muidu küll kõik isa asjad teadis, ei mõistnud ka hulluks ega targaks. (A. Kitzberg.)

Kiitus on ikka rutem kahju toonud kui laitus. (J. W. Janssen.) Elu läheb rõõmude, walude kaudu määratud sihtidel täiuse poole. (Jak. Liw.) Ja tema

ümber wait kui mere kaljud rahwad on kuulamas. (K. J. Peterson.) Ajaratas weereb wuhinal. (Koidula.) Mis sa magad, mehikene, lamad, laiska, lõuneeni. (rahwal.) Tõuse üles, taadikene, ärka üles, isakene! (Kalewip.) Mägiline, künkline, nagu wihane lainetaw meri, on loodus ümberringi. (H. Taar.) Kes teist, rüütel wõi kannupoiss, julgeb mere põhja kasta? (C. R. Linnutaja.) Mure, kurwastuse kujud jäägu minust järele! (K. A. Hermann.) Nõnda elasid nad, kaks wana inimest, nagu kõik popsid enne ja pärast neid. (Juh. Liiw.) Õigusel on — nagu igal teisel inimsoo eluawaldusel — ka omad wead ja puudused. (O. Rüütli.) Kui sagedasti ei pea hobune, see inimese suurem ja tarwilisem abimees, tänu ja lahke ümberkäimise asemel piina kannatama. (J. Lammas.) Need hundid ja karud ja ussid ja siilid — ja suuremat tüli weel teewad need kiilid. (rahwal.) Lammas läks laudile munele. (rahwal.) Teeme tegusid ja ajame peale wagusid. (kõnek.)

34.

Nüüd walju talwe walitsus on laanest lahkunud, ja kewadine kenadus meil ehib lilled puud. (K. A. Hermann.) Kuu paistab, tähed säramas, öö katab ilma, maad. (E. Enno.) Antsuke hakkab jutustama emale imelist unenägu, jääb aga korruga wait ja waatab mõttes jõulupuu peale. (O. Luts.) Warsti on uued ahtelademed maas, pindad wõetakse warnast, paarid heidawad kokku, ja edasi läheb öösine töötants üle sahisewa wilja. (E. Wilde.) Päike hakkab soojalt paistma, lõoke lõõritama, oras tärkama. (A. Saal.) Olgu kuidas tahes, õigus peab siiski õiguseks jääma, ülekohut ei ole ma iialgi teinud. (Kreutzwald.) Ta korraldas hoolega kõiki suhteid; kõik pidi olema selge ja puhas. (Metsanurk.) Woogudesse wajus päike, laande kadus lauluhääl. (M. Lipp.) Mitte nõrkust ei pea leitama meie keskelt, waid tugewamaks tahame saada. (J. Tõnisson.)

Sul on õigus, wend, meie peame õiglased ja kaastundlikud olema. (O. Truu.) Linnulaul ja metsalilled kahisewas kaasikus: karjaskäik ja pajupillid, marjametsas maasikas. (E. Aun.) Ja tuuled ja tormid kõik kuumad ja külmad on minust kaugel nüüd. (A. Haawa.) Kuused, kased, pärnad, tammed härma-ehetes hiilgawad. (J. Speek.) Sul laulan ma, mu ülem õnn, mu õitsew isamaa! (Koidula.) Ega sugu ei lahku soosta, wõsu ei weere kännusta. Weri ihkab were hinda, ülekohtul pole uinu, kurjal tööl ei kinnitusta. Hommikul on õnnekudu, päewa keskel kuldakangas, õhtul hõbedane ilu, õöl ei õnne ilmumas. Riid on rahu rikendaja, tüli tule sütitaja. Omal maal õitseb õnne, kodus kaswab kasu parem. Karedamal kaunakesel wahest magus iwakene; koredamal koorukesel wahest sile sisukene. (Kalewip.)

Vanasõnad. Õela õnn ei õitse, kadedad kaer ei kaswa. Orjast saab osajagaja, perepojast popsike. Wask on waese kuld, tina kehwa hõbe. Sõna pistab, sõna päästab. Hullul on sõnad huulte peal, targa hammaste taga. Waras jätab warna seina, tuli teeb tuhaks wiimase. Õigus igauhel, kangus kahe wahel. Ei aita istumine, küll aitab astumine. Lind saab laulu eest, inimene töö eest. Pill tuleb pikast ilust, nutt kaua naermisest. Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki. Puhas suu, puhas käsi käib maailma läbi. Warane wares pühib nokka, hiline lehwitab tiibu. Heal ei ole iga, kurjal ei ole surma. Kõik ei ole saamapäewad, aga kõik on söömapäewad.

35—36.

1) Kes ei lõpetanud, see algas asjata. Kes ei ole karjas käinud, see on alles wähe näinud. Mis ühele raske, see kahele kerge. Kes kõneleb, see külwab. Kes mõõga wõtawad, need saawad mõõga läbi otsa. (Kristus.) See ei ole mitte inglite laul, mis sa kuuled. (Juh. Liw.) Küll wähe, mis ta ilmas omale ihanud.

(M. Uniwer.) On väga tähtis, et kesapõld ikka must hoitakse. (J. Kompus.) Mis sa õpid noores eas, seisab elu aeg sel peas. (A. Piirikiwi.) See, mis ta oma wanematest nägi, hakkas tema südamesse kinni. (R. Kallas.)

Wanasõnad. Kes tuult külwab, see tormi lõikab. Kes kõik sood solgib, see kõik marjad maitseb. Kes palju käinud, see palju näinud. Kes kahju kardab, see õnne ei leia. Mis wihaga tehtud, see läheb wiltu. Mis täna tehtud, see homme hooleta. Kes enne koitu kobistab, see wara leiwameheks saab. Kes paha kaitseb, see kurja maitseb. Kes rikub, see rakendab. Kes kibedat kannatanud, see magusat maitseb.

2) Tema on see, kes ei oota iialgi teiste abi. Terwise wastu eksimine on see, mis wüb inimese enneaegu hauda. Sõber oli niisugune, et kippus sõbra kallale. Haned olid need, kes päästsid kord Rooma. Puhas õhk on meie elumajades see, millest hoolitakse nii wähe. Wiin ja tubakas on mõlemad niisugused, mille mittetarwitamine toob tulu. Sinu waenlased on need, kes sind õpetawad. Koorem oli niisugune, et wõta sülle. Kõige parem oleks see, kui ta tuleks täna. Ilm oli seesugune, et ära pista jalga üle ukse. Tugew on see, kes jääb üksi. Usk on see, mis meid õndsaks teeb. (Luth.) Mis wäetamine wiljale, seda on toit inimesele. (Dr. Luiga.)

3) Ei seda ole hõlbus tunda, kes ise hoolas teisi tundma. Äkitselt näeb mees, nagu wilguks puude wahelt tuli. (Eisen.) Nüüd tunnistagem waiksel õhtu tunnil, mis kaebust teile olin usaldand. (Kreutzwald.) Mis wanemad teewad, seda lapsed näewad. (Jannsen.) Ja ta töötas seal, et wõõraks temale jääb meelitaja hääl. (J. Tamm.) Tagasi waadates nägi ta, kuidas hunt jõudis temale ikka ligemale. (Tuglas.) Tasane nagin tunnistab, kuidas loomad lühikest rohtu hammustawad. (Juh. Liw.) Nüüd mõistis mees, et asjal tõsi

sees. (J. Tamm.) Äkitselt kuulis ta, kuidks keegi kra-
bistas küüni seina ääres. (J. Mändmets.) Ei Jumal
seda awita, kes ise halb ja laiskleja. (A. Piirikiwi.)
Ei seda tea ma, kas hommikut saan näha. (laulur.)

Wanasõnad. Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö
taga. Mis Juku ei õpi, seda Juhan ei mõista. Keeletu
peab wedama, mis meeletu peale paneb. Mis sajas
saadakse, see pulmas peetakse. Ei aiasiga tea, mis
õueseale tarwis läheb. Keda õpetus juhatab, seda
nuhtlus ei sunni. Mida keegi külwab, seda ta ka lõi-
kab. Seda, mis sa teisele tähad ütelda, ütle enne ene-
sele. Mis süda wihkab, seda silm ei ihka. Mis käest
kaob, seda hakatakse kahetsema.

4) Karistus oli tema peal, et meil pidi rahu olema.
(prohw. Jesaja.) Wana kõik kaduma peab, et tõusmi-
seks maad oleks uuel. (J. Tõnisson.) Häbi tundis
waene ronk siis, et tal petis juustu nii wiis. (J. Tamm.)
Kus puhtus ja karskus, seal ihu ja hinge wärskus.
(Ansomardi.) Kus wiletsus on teinud leina-linna, seal
weab metsa iga troosti tee. (Kreutzwald.) Tänumeel
wanemate wastu kestis ka weel siis, kui kullerkupud
neil juba haua peal kaswasid. (W. Reiman.) Kui wih-
ma just oawarrest ei walanud, oli wäljas nii ilus töö-
tada. (Metsanurk.) Lilled ei õitse mitte selleks, et iga
möödamineja neid wõib noppida. Et targaks saada,
selleks peame palju õppima. Igaüks püüdis mõjuda
selleks, et elu oleks hea ja rahuline. (Liisa Perandi.)
Unistan sellest, et tulewal kewadel lähen maale põllu-
meheks. Nii kui sõbrad teretawad, teretab mind mõni
paik. (Kreutzwald.) Weske laulab nõnda, nagu rahwas
ise laulab. (J. Bergmann.) Neitsi sõelub, neli põlle
ees. (mõistat.) Kui ka lambal süda hea, lammas siiski
lambapea. (A. Grenzstein.) Ehk küll tapud on süüta
taimed, siiski teewad inimesed tappude läbi palju süüd.
Ennem läheb kaamel nõelasilmast läbi, kui rikas taewa-
riiki saab. (Kristus.) Ei wälja saa sa wõrgu seest,

sest wõrk on hästi pununud. Ehawalge oli kustunud, kui ema ja poeg lahkusid. (Koidula.) Läheb elutuul meil wiluks, tõstkem taewa poole silma. (Kreutzw.) Wäikeste rahwaste ülesanded on õnneks mitmeti teised, kui suurrahwaste omad. (Dr. Luiga.) Kisume need walged lehed raamatust wälja, siis ei saa sinna midagi peale trükkida. (Wilde.) Ema keeras tahi hoopis alla, nii et tuld waewalt wõis silmata. (Mändmets.) Oma õue jagas Kristjan nõnda, et loomad ei saanud enam elumaja ette. (J. Pärn.) Miina silmad tulid wett täis, ehk ta küll püüdis omi pisaraid tagasi hoida. (Jannsen.) Ma tahan nüüd ka asjad nii toimetada, et ta täiesti sinu wäimeheks jääb. (J. Kunder.)

Wanasõnad. Kus suitsu, seal tuld. Kuhu tuul tuiskab, sinna ta hange ajab. Kus surm, seal muld. Mida waiksem tuul, seda lähedam torm. Kus wiga näed laita, seal tule ja aita. Mis hiirtel wiga elada, kui kassi kodus pole. Enne tuleb külla küljest, kui nälja näpust. Mida armsam laps, seda kibedam wits. Kui töö on tehtud, siis on hea puhata. Ära kiida silda enne, kui koormaga üle said. Tee tööd higiga, siis sööd isuga. Kui häda kõige suurem, siis abi kõige ligem. Kus tööd, seal leiba. Koer haugub, kuni külaline tuleb. Kui sõim tühjaks söödud, siis hakkawad hobused üksteist hammustama.

5) See jalg on ikka õigel teel, kes adra taga käib. (J. W. Jannsen.) Soowiks jälle sinna paika, kus ma ükskord õnne näind. (Kreutzwald.) Kuldawäärt on see naine, kes telgedel pooliga istub. (Eisen.) Küllap ükskord jõuab aega, kus kõik piirud kahel otsal lausa lõowad lõkendama. (Kreutzw.) Minu Elsa ei ole mitte niisugune neiu, kes minu tööd ei tunneks. (Kunder.) Ja häältega, mis aasa peal, nüüd sulab kokku minu hää. (J. Tamm.) Üksikule inimesele, kes teistega ühenduses ei seisa, õigust tarwis ei ole. (O. Rüütli.) On inimesi, kelle rinnus walitseb alatine kewade. (A.

Grenzstein.) Lausa Tõnis näinud kord oma wasikakoplis nii suure ussi, kelle keeru sees olnud kolm pajupõõsast. (Jögewer.) Mu südames ärkas lootus, et sinust wõib saada mulle päästja. (Kreutzw.) Jüri oli umbes kahekümnewiie-aastane hiiglakaswuga mees, kes ei olnud mitte wähe uhke oma tugewuse peale. (Wilde.) Pole ju inimese süda kiwi, kuhu jääb iga raiutud sõna. (Aug. Jakobson.) Kirikuteel kohtas Juku tuttawa karjapoisi, kellel saapad jalas. (Tammsaare.) Köstri regi, mis aia ääres kummuli seisis, toodi lagedale. (O. Luts.) Ja isewärki ametiõppimine, kus õpilane näppugi töö külge ei pistnud, käis edasi. (A. Rull.) Kuid oli weel suuremaid muresid, mis Mareti südant walul täitsid. (Tuglas.) Legendikul puudub see ootamatuste koledus, mis metsa põõsastele omane. (J. Lintrop.) Siin leidsime looklewa oja, mis oma hõbeselget wett ränikiwilisel põhjal weeretas Wenewere jõe poole. (J. Piiper.) Sulane Jaak kiskus küüntega sasis habemest jääpurikaid, mis hingeaurust tekkisid. (A. Kiwikas.) Üksikud pikemad raudristid seisid laialilaotatud kätega puude warjus kui wahimehed, kes walmis on püha pinda kaitsma. (J. Lattik.) Mulle tulid meele wanad jutud, mis sellest kohast kuulsin juba poisikese põlwes. (J. Remmelg.) Aga tundmus, et kedagi teist wõib juhatada, on suurepärane. (Anna Haawa.)

37—38.

Nüüd tuli alles wilets järg: ta mõirgas, pöörles nii kui härg. (A. Grenzstein.) „Nüüd on mu wiimane tund tulnud“, mõtles wanaeit. (Eisen.) Ainult üht mõistis ta: aastaid kestnud sõda lähenes lõpule. (Tuglas.) Seni kui ta hobust rakendas, tekkis toit lauale: leib, silgud ja külmad kartulid. (J. Lintrop.) Rahwas ütleb, meie Juku wiina sisse uppuda. (Sööt.) Üks meestest waatas põõsasse: „Kes lüpsiku siit wiis?“ (J. Tamm.) Arst ütleb, et sa kaks kuud pead nüüd woodis lamama. (Mändmets.) Tärkawaid soowisid põues

meil palju: sambana seisma jää, karskuse kalju! (Kuhlbars.) „Täna tuleb wist müristamise wihma,“ arwas isa. (E. Peterson.) Toots arwas, et õpetaja tema uurist räägib. (O. Luts.) Ta küsib karjaselt, kas karjaaia wäraw on ka ilusasti kinni. (A Haawa.) Teel on sagedasti hüüdmisi: „Meie mehed, meie mehed!“ (Juh. Liw.) Wanad Eesti laewad olid kahesugused: sõjalaewad ja lihtkorralised laewad kauba ja muu asja ajamiseks. (J. Hurt.)

39.

Kes otsib, see leiab; kes koputab, sellele tehakse lahti. (Kristus.) Nüüd alles turdsin, et mul mütsi peas ei olnud; see oli kange maadlemisega kadunud. (J. Remmelg.) Kui udu hommikul maha langeb, tuleb ilus ilm: kui aga üles tõuseb, tuleb sadu. (usund.) Kui hunti kiwiga wiskad, siis saab ta wihaseks; juhtub aga karjalaps teda witsaga lööma, siis ei tule ta enam kolmel aastal karja ligi. (Kunder.) Noormees oli oma saagi saanud; tema käte wahel rabeles kõige ilusam muruneid, kelle ta teiste hulgast kinni püüdnud. (Eisen.) „Kui hea mees tahad olla, siis tule mu lapsele waderiks; pärast läheme koju ja wõtame, mis perenaine meile roaks walmistanud.“ (Kreutzwald.) See olewat ju hoopis imelik lugu, et igäihel täna salajuttu olewat ajada; ta tahtwat näha, mis sest wiimaks wälja tulewat. (Koidula.) Kui noor perepoeg kosjakingi kannab, on naabritel teraw aimamine; on aga naisewõtja rikas, siis kihin-kahin seda suurem. (Juh. Liw.)

Wanasõnad. Mis näed, ära näita, mis kuuled, ära kuuluta. Õnnetus ei sõida, kell kaelas, ega wiletsus, wile suus. Hea on, kes hästi tantsib, weel parem, kes paigal seisab. Koer, keda kutsutakse; aus astub ise. Kus silm, seal külm; kus sõlm, seal soe. Tuleb kägu witsa, saab suwiwilja; kui urba, siis ohuline aeg; kui lehte, siis leiwa suwi.

31—39.

Leegitseb, lõkendab südame tuli. (R. Kamsen.) Lapsuke on mul õrnake, kullake, kaunis. (Marie Under.) Aeg antud naerda, aeg antud nutta, aeg antud pisaraid pühkida. (G. Suits.) Juhtus naabrite wahel nurisemist — munad weerewad ka pesas — siis wõtsid kolmanda, kes õigust rääkis. (Jannsen.) Mina istusin tooli peale, Henn jäi — aidas oli ka woodi — woodi ette seisma. (Kitzberg.) Lumi juba ammugi läinud, käes kena kewade, soe wihm meil wõõrsil käinud, kõik end ehib pidule. (A. Grenzstein.) Ta oli — kui ma ei eksi — oma kaht poega ülikooli toomas. (Juh. Liiw.) Kõik, mis ta ette wõttis, läks paremast kui paremini korda. (J. Kunder.) Kõik, kellel olid jalad jooksu jaoks, ruttasid jää peale. (E. Peterson.) Mis mulla rüpes sügawasti nüüd meie käsi walmistab, see kellatornist heledasti kord meie waewa kuulutab. (K. Malm.) Wanaisa on rahutu: täna on mesilaste pereheitmist oodata. (O. Luts.)

Nõu on see, mis paneb jõu tööle. Mäekingud, mättaotsad, need on tema tüma troon. (J. Hurt.) Sina ise, Mesikäpp, minu truu ja auwäärt riigiisand, pead tema peale kohut mõistma. (Kreutzwald.) Üks minu kooliwendadest, kes seisis tema ligidal, suutis hoida teda kukkumast. (Liisa Perandi.) Ainus peremees, kelle kubjas wiimaks leiab, on wana Mihkel. (Wilde.) Uurimise waral tõendatakse, et radium wahetpidamata soojust wälja saadab. (J. Wöhrmann.) Kus elab waim, kes mure sees ei kõigu? (Kreutzwald.) Rahwalaul, mida mõisa wäljal ja pärast talgust sakste härbäri ees kaasitati, jääb orjuse kadumisega waiksemaks. (W. Reiman.) Teisele ei jäänud muud teha, kui ära minna. (Kunder.) Kuna tema silmad kinni wajusid, seda tema ei teadnud. (Tuglas.) Jaan wahtis paar nädalat ööseti aida poole, et ka kord pisuhända näha saada. (Heila Wuolijoki.) Nagu wiinajoomise, nii on ka tubakasuit-

setamise juures kange markun see, mis temale nii suure võimu inimsoo üle kätte muretseb. (Dr. P. Hellat.)

Peeter tõi tuluuued söögiriistad, kohwi- ja teekannu, tassid, teelusikad, suhkru- ja kohwinõud. (Kitzberg.) Pool weel seisis metsa peidus, teine pool lausagedal. (Kalewip.) Me olime nagu lapsed, kes mängivad lilledes. (A. Haawa.) See elustab, waimustab, kihutab, keeb. (K. A. Hermann.) Kui kummuli, siis täis; kui püsti, siis tühi. (mõistat.) Aitame homme Mahtra mehi, siis aitawad nad meid ülehomme. (Wilde.) Keegi, kes endale ülesandeks teinud söömata inimesi petta, laulab warasest hommikust saadik oma ühetoonilist wiisi. (O. Luts.) Kui pere pärast keskhommikut puhkama heitis, siis läksime meie Kaarliga mängima. (Metsanurk.) Mõök ühes, lubi teises käes, nii teeme rahwa tööd. (Koidula.) Kui südatalwel külm õige pakaseks läheb, raputab wangistatud Peipsi oma ahelaid. (Juh. Liiw.) Kui usaldusest räägib rebane, siis katsu kanad wiia warjule. (Piirikiwi.) Raskes elus õhkas Tõnis: „Kuhu lähen nüüd?“ Seal siis tuli surm ja ütles: „Lähme ära siit!“ (J. Weitzenberg.) Ma tohin küll kindla töötusega tunnistada, kuidas — nagu oleks mu süda õnnetust ette teadnud — meie nukral meelel üksteisest lahkusime. (Kreutzwald.)

Wanasõnad. Kaewa mulda, siis saad kulda. Ole aga lammas, siis on warsti hundid turjas. Millest süda täis, sellest räägib suu. Wilets laps, keda witsaga peksetakse. Oma ema wits on parem, kui wõõraema wõileib. Pista põrsas kotti, kui pakutakse. Kus kaks koos, seal kolmas suus. Kui töö tehtud, siis on hea puhata. Kui tuleb murdu muile puile, tuleb katk ka kadakaile. Kelle jalg tatsub, selle suu matsub. Söö, mis küps, räägi, mis tõsi. Kes kannatab, see kaua elab. Igal linnul oma laul, igal mehel oma wiis. Kuidas külw, nõnda lõikus. Mis kõrtsis kõneled, seda külas kuuled.

39—40.

Mis wana on, see kõduneb ajajooksul ja laguneb; uus aeg astub wõitluswäljale ja purustab, mis ei jõua wastu panna. (O. Kallas.) See on tühi liialdus, et üksik lind ei saawat üle Surnumere lennata, waid pidawat sisse kukkuma ja surema. (M. Jürmann.) Arno kahjatseb, et ta koju ei läinud; kodu magaks ta juba ammugi, ega waewleks enam kõiksugu mõtetega. (O. Luts.) Kui liiwlased ja lätlased piiskop Alberti walit'suse alla olid heidetud, siis algas sõda eestlaste wastu, mis 1208—1224 aastani kestis. (J. Bergmann.) Juba aastal 1782 tõendas Arwelius oma lugemisraamatus, et Wirumaal rahwa kehakasw mõnes kohas wiinajoomise läbi wäikeseks on jäänud, kuna kained Põltsamaa mehed pikaks sirguwad. Kuidas taimed maa jõu ära kurnawad, sellest annawad meile Sitsiilia saar ja Wäike-Aasia, mida wanad roomlased wiljaaitadeks kutsusid, häid näitusi. (Kunder.) Wara tööle, hilja woodi, nõnda rikkus tuppa toodi. (Piirikiwi.) Seda ammugi teate, et tõde mitte ühe ehk teise inimese mõttest ehk suust ei seisa, waid iseenesest, ja et ta liikumata enese põhja peale on rajatud. (O. W. Masing.) Kreutzwaldi laulud on seda wäärt, et neid meeles peetakse, tähelpanuga loetakse, põlwest põlwe tarwitatakse. (J. Bergmann.) See, mis rahwas roosiks nimetab, ei käi kokku selle haigusega, mis arstiteaduses roosi all mõeldakse. (Dr. H. Koppel.) Te austage mehi, kes kaswand walguses, kes teaduses krooni saanud, kes töö on selguses. (Juh. Liiw.) Ja sedagi juhtus, et laul sündimise paigas ära ununes, teisal edasi elas. (O. Kallas.) Kas tunned maad, kus kõlab kuldne keel, kus kõnnib rahwas õitswal rahu teel, kus kased, kuused kõrged kõikumas, kus laks'wad lained järwes hiilgawas? (M. Lipp.) Laiale, siledale jääle, mis hõbena selge ja haljas, ihkan ma minna siis peale, kui järw on weel hangedest paljas. (Henrik Wisnapuu.)

41.

Kord tõtsid konnad hulgana kõik Taara tuppa paluma, et ta neil annaks kuninga, kes neid wõiks wetes kaitseda. Nüüd ta tunneb, et tal rinnus asub kohtumõistja, kes kõik wilmaks tasub, mis on elus tehtud halwasti. (Jak. Liiw.) See on Soome külma-
 taat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsaan taga. (Juh. Liiw.) Need ei ole muud kui weetilgad, kes üks-
 teisele imeasju räägiwad, mis nad oma pika tee peal näinud. (C. R. Jakobson.) Kindlasti kuulutati, weel
 kindlamasti usuti, et maailm otsa lõpeb, kui tuhat aastat Kristuse sündimisest täis on. (A. Mohrfeldt.)
 Kaetud silma ette tuli kentsakas unenägu, mis tütar-
 lapse pikale teele rändama wiis, kus mitu imelist juhtumist sündis. (Kreutzwald.) Üle tee wiib madal
 mäehari, mida tuul näib ära pühkida tahtwat, siit ühte-
 soodu pilwede kaupa walget ajulliwa üles tuisates, mis ümbrust katab, nii et jalg siia kui saepuru sisse
 wajub. (Aino Kallas.) Paneme klaaskuplit, milles läm-
 mastik tule ära kustutas, ligemalt tähele, siis mär-
 kame, et kupli sisemisi seinu piisad katawad, mis
 aegamööda suuremateks tilkadeks kokku kogunewad.
 (A. Luik.) Ma arwan, et on weel palju noori, kes
 otsiwad tugewat inimest, otsiwad kehastatud ideaali.
 (Metsanurk.) Talle näis korraga enam kui julge ole-
 wat, et rikka Kase Kustase tütar Tiio, kes juba usi-
 nuse ja ilu poolest iga sõrme kohta kümme kosilast
 sai, teda pidi wõtma. (Koidula.) Oma tarwiduste täit-
 miseks ei ulatu mitte üksiku inimese jõud, waid ta
 peab astuma teistega ühendusse, et siis ühise nõu ja
 jõuga neid abinõusid, mis tarwidusi täidawad, kätte
 saada. (O. Rüütli.) Seda nõuab õigus ja kord, et
 meie teistele seda teeme, mis meie teistelt oleksime
 nõudnud, et nemad seda meile oleksid teinud. (J. Tõ-
 nisson.)

2—42.

Minewal aastal oli palju õunu. Tuline toit rikub hambaid. Maha sülitada on keelatud. Waew on tubliduse ema. Wiige heinu lauta! Wiige heinad lauta! Tooge puud siia! Tooge puid siia! Tooge tuld! Tõde ei põle tuleski. Kas on linnukesel muret? Koolis wiilistada pole wiisakas. Puud tuntakse tema wiljast. Wirk elab õnnest. Kes waesele annab? Ei näe enam nõeluda pimedas. Mees kõnnib, kott seljas. Õiglane on see, kes näeb oma sõbra wigu ja waenlase häid külgi.

Kas laulu allikas külmas põhja-tuules minu rahwa meelesse oma kastet ei wõi walaða? (K. J. Peterson.) Rahwa wanad mälestused kuulutawad weel meie põlwele heleda häälega esiwanemate kõrgeid meelemadusi. (W. Reiman.) Kas oled, priius, meil ka wõörsil käinud? (Kreutzwald.) Kus kasteheinas põlwini me, lapsed, jooksi. (Koidula.) Kõrtsist algas mitme eksitee. (Jak. Liw.) Kumbki ei rääkinud temaga, sest — nad tundsid teda — ta oli kurt. (Wilde.) Targa isikuga on lõbus juttu westa. (Tammsaare.) Ja kodumaa kohawate metsade all kuldkannel on kaugele kuuldawal. (M. Lipp.) Päike paistis heledasti sinisest taewast, hommik oli üks ilusamaist. (Juh. Liw.) Jõua, tamme, kaswa, tamme, tõuse tamme tugewaksi, kerki, tamme, kõrgeeksi! (rahwal.)

Wana wanaga, noor noorega. Lõpp hea — kõik hea. Sõnadest tegudele! Tähendab, lumi on läinud. Teie tulite kahjuks liig hilja. Lubada on kerge, täita on raske. Minule meeldib reisida. Mehed sõudsid hommikul wara merele kalu püüdma. Waesus on tagurpidi rikkus. Eesti lipu wärwid on: sinine, must, walge. Paha on, kui inimene ei oska lugeda ega kirjutada. Juku oli wäga tige: ta peksis koera õlekõrrega. Kus käiwad kuus meest seitsmenda eest? Metsal on talwe kuub seljas. Minu Juhanist wend on

nüüd alewis sepaks. Mis tema ka teab lilledest! Waenlane wiin käib peas ümber ja otsib paika, kuhu mehe kukutada. Ära wõta wõõra wara, aga oma ära jäta. Punapõske Peeduke, kogu pere kannike, ootas linnast saiasarwe õhtu eel õue wärawas.

Kool ja kirjandus on meie kiriku kasulapsed. (W. Reiman.) Lõoke, miks ju nii wara sa lendad üles lauluga? (K. Malm.) Mis meid kõigist üle wiib, see on kannatuse tiib. (A. Grenzstein.) Terwe inimsoo minewik õpetab melle, et ka meie peame püüdma maast madalast kõrgemale tõusta. (R. Haawakiwi.) Mis mulle kasu saadab ja ühelegi kahju ei tee, see ei wõi mind halwemaks teha. (Arwelius.) Perenaine Tiiu kostab, et ta oma mehest midagi ei teadwat. (Wilde.) Õhus, kus hapnikku ei ole, ei wõi elajas ega taim hingata. (Kunder.) Waikne, kena kohakene, kõige kallim surmani; armas isamajakene minu meeles alati. (M. Körber.) Öö nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama. (Kuhlbars.) Õhtul on mõnikord pikad, wiirulised pilwed taewaserwal ja peaaegu nendes wärwides, mida Eesti waipadel leiame. (Kr. Raud.) Koju jõudes asus Kõrboja perenaine wanale Madlile appi, kes küttis sauna-ahju ja kandis suurde katlasse ämbriga wett. (Tammsaare.) Kütt soowib nõnda sääda, et ööseks metsa jääda. (J. Tamm.)

Hoia oma keelt sa kurja rääkimast, see toob pahandusi, rikub rahu tõest. (Brand.) Kõik mis teades wõi teadmata külwame wiibides ilmas, tärkab ja tõuseb kandma siin oma wilja. (E. Enno.) Heinaniidul, wäljal ehk ka sillal kõlas ikka lauluhääl. (J. Hurt.) Kui tuhiseb tammikus hommiku tuul, on lõppenud orjade öösine luul. (J. Bergmann.) Esimese lume saabumisel — tänawu tuli ta warakult — olid kõik wälis-tööd korras. (Tammsaare.) Kus wareseid koos, sinna lendab weel teisi juure. (Janssen.) Need olid rasked päewad rikastele ja waestele, suurtele ning wäikestele. (Koidula.) Olen pettunud kui spordimees, kes esimest

auhinda oodanud ja kolmanda saab. (Metsanurk.) Meil ei ole teist allikat, kust ühegi eluküsimuse peale wastust wõiksime saada ehk loota, kui teadus. (P. Hellat.) See on see maa, kus minu häll kord kiikus ja mu isadel. (Weske.) Lõi mantli õladel koomale ja läks. (Juh. Liiw.) Ma rändasin, leegitsew tuluke käes. (A. Haawa.) Meie pärime ju õigust taga, mis meile antud. (Wilde.)

See püha paik, nii õhkab hing, on kaugel, kust luule paistab oma täiusel. (Jak. Liiw.) Lootus, Jumala täht, sinna sa kutsud mind, kuhu mõni ju läks rõõmuga hõisates. (Fählmann.) Üle metsade ja wäljade liigub soojuse ja walguse tiiwul pühapäewa hommiku rahu, kumisew kellahelin huultel, ja manitseb palwele. (E. Enno.) Kus enne puud, põõsad, lilled unistades öökuningale wastu waatasid, et iga kiirt tema silmist oma südamesse imeda, seal heljub tarretus ja külm. (Juh. Liiw.) Ja kui ka päike paistab, kes teab sedagi, ehk on see wiimast korda, kus ta meil naerab nii. (M. Lipp.) Ainuke abinõu alkoholi wastu on see, et inimene alkoholi sugugi ei tarwita. (A. Mohrfeld.) „Küll on lugu! Lausa ime!“ arwas Juhan; „Käi kui pime!“ (J. Tamm.) Kanamune, noori kanu, pardipoegi ja muud sarnast peenikest kaupa ei saanud Tiina sel sügisel müüa. (A. Kitzberg.)

Enne läbikuulamist ei tohita kohut mõista. (Kreutzwald.) Teid ma teretan, Eestimaa pojad, kellel kuldunud kuunawad töös. (Koidula.) Kui teine hobune Kaarel XII alt maha lasti, astus ta sedamaid kolmanda selga ja naljatas: „Ma näen küll, waenlased tahawad mind ratsasõitmisel harjutada.“ (W. Reiman.) Mu süda usub elu, mis selge õnnistus on. (A. Haawa.) Nüüd olen mina see, kes selgesti peab ütleva, mis mu esiwanemad tumedalt aimasid. (Metsanurk.) Noormees kostis midagi, mis aga kuulmataks jäi, sest aiskellade parin, mis juba kaugelt eemalt kostunud, sai nende selja taga ikka waljemaks. (Wilde.) Ja tahate

teada, mis on põhjamaalase iseloom, siis kosten: julgus, mis häda ei kardada, wisadus, mis takistustega heitleb, kangus, mis kaljusid purustab, wõit, mis igast waenlasest jagu saab. (W. Reiman.) Talupoegadele, kel oli kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka weel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümneme aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest oli üks selts inimesi weel alamal. (Juh. Liiw.) Söögilauas kaebas ema tihti, et toitu liig palju kuluwat, et aita minna olewat päris hirm. (R. Soar.)

Mehel kuiwas keelekene suhu suure janu pärast. See, kes tuiskas Turjamaale, sirgus wapraks sõjameheks. (Kalewip.) Siis wast walmines kangas, mis säras ja hiilgas ja helkis. Puudust ei olnud nüüd weest, sest wikerkaar muretses lisa. (Eisen.) Kus wähe eksitajaid, seal wähe eksijaid. Kahe ainsa pere pärast kõrtsi ehitada, see ei maksa ka midagi. (J. W. Jannsen.) Kui su teod pole truud, ei siis usta sinu suud. Need on õnnetud inimesed, kes tunnawad maailma tema wälimise paistuse järel. (A. Grenzstein.) Mis sa teistelt saada nõuad, tee, et ise täita jõuad. (J. Bergmann.) Miski asi ei taba inimest nii mahasuruwalt kui teadmine, et kõik ta töö ja waew tühja peab minema. (A. Kiwi.) Uuetoa Jüri saatis waimupoisiga teomehele sõna: ärgu homme teole mingu. (Wilde.) Kõikide keemiliste katsete juures on alati tähele pandud, et ollused kunagi ei kao, ega ka seal ei teki, kus enne midagi ei olnud. (A. Luik.) Kurwastus riputab tinased wihid liikmete külge. (Bornhöhe.) Ma olen mõndagi kukkunud suurust, lahtilastud wallawanemat, näinud. (Kitzberg.) Mis meie püüame, aus isand, on üksnes teie päralt. (Kreutzwald.) Aga nüüd ütle mulle ka, wanake, kus sa täna käisid? (Koidula.) Kuulge, kuidas kaasik kajab lehkawates lehtedes! (M. Weske.) Sinisalu, sadapäine, ülim ema oled sa! (J. Lõo.)

Loogu riisuda oli mõnus. Sa ise oleksid ühes laudaga ära põlenud, kui sulane Jaan sind poleks

tulest välja tõmmanud. (J. Mändmets.) Pakuti ühele ja teisele; ka minust ei läinud karikas mööda. (J. Remmelg.) Mul ei ole nii toredat lossi kui Arumäe oma; mul ei ole ka lossis nii mõnusat tuba. (Metsanurk.) Mida vähem meil algatuswõimet, seda suurem on tööpuudus. (A. Tõllassepp.) Nüüd võite igalpool näha, kuidas inimesed endid järjekindlalt mürgitawad ja puupaljaks joowad. (F. Willmann.) Wanamees wõttis saia oma kaelkotist, andis lapsele ja käskis süüa. (Kreutzw.) Mets päris nagu paendus, wajus ja kaldus ühele poole. (J. Lattik.) Täis õite hiilgust aas on nüüd, ja igal pool on hõiskehüüd, ilm wirwendab ja woogab. (J. Tamm.) Mikk, wäike kõhna ja kurwa näoga poisike, istub ahju ees nurgas, hoiab musta ute kaelast kinni ja wahib tõsiselt suure, poollagunenud ahju, kus peened, pikergused haosöed õhkuwad. (E. Wilde.) Wägi-mees hüpanud hobuse seljast, pannud ratsu kammit-sasse ja heitnud ise puhkama. (Eisen.) Missugust wangistawat mõju Cäsar oma isikuga inimeste peale awaldas, seda kujutab kõige selgemini jutt, kuidas ta mereröowlite käes wangis olles neid ennast teenima sundis, neile käskusid andis, neid koguni ähwardas. (J. Aawik.)

Wõõraid raamatuid rikkuda, määrada, kaotada wõi lohakuse pärast omanikule mitte tagasi anda, on haritud inimeste hulgas suur kuritegu. (A. Oengo-Johanson.) See oli nagu kepilöök mesipuu külge; sumin läks suuremaks ja tõusis wiimaks karedaks käraks. (J. Remmelg.) Korra keerutas tuul maja nurga taga wirinal kanna peal ümber, siis kummardas maha, tõmbas paar kamalutäit lumepuru ja pillas ta üle maja katuse laiali. (E. Peterson.) Reinul ning Antsul näib olewat õigus, et neilgi kõik linnast ostes kole kalliks läinud; et nad ise raua ja söed peawad muretsema, kui tarwis hobust rautada; et soola ega petrooleumi raha eest ei saa, rääkimata suhkrust; et kõige selle eest wilja ja liha tuleb anda; et uusi põllutööriistu

peaaegu wõimata on osta ja kunstsõnnik muutub kättesaamatuks oma hinna poolest. (Metsanurk.)

Wanasõnad. Ilmatark teistele, oskamata enesele. Ööl on üheksa poega, päewal mitu mõtet. Kõik ei mahu marjamaale, muist peab jääma karjamaale. Aja tühi asjale, karga ise taha kannule. Kes head otsib, see parema leiab. Unustab hoidja, tabab püüdja. Ei hiir wiljasalwe sure. Oma suu kõige lähemal. Narri põldu üks kord, põld narrib sind üheksa korda. Omad witsad peksawad kõige walusamini. Oma põld, oma pörsas. Wiletsal wisa hing. Kellel pea paha, sellel olgu jalad head. Ei maamees söö mulda, ega kuningas kulda. Ei ole ette öeldud, mis taga tuleb. Sädemest tuli, sõnast tüli. Parem kodu kooruke kui wõõrsil wõileib. Tõsi tõuseb, wale wajub. Sõna pistab, sõna päästab. Kodu kuulsam, ahju peal ausam. Parem püü peos kui kümme katusel. Ei upsi uus kuub, küll tantsib täis kõht. Tee tööd töö ajal, aja juttu jutu ajal. Kord on pool tööd. Igal ajal omad arud. Homseks hoia leiba, aga mitte tööd. Kel tarkus peas, sel ohjad käes. Tublidus ei tule tööta, osawus ei hooleta. Haigus on surma käskjalg. Kuused paukudes põlewad, halbid kiideldes kõnniwad. Mis wi-haga tehtud, läheb wiltu. Kus tegijaid, seal nägijaid. Sügisel seitse söömalauda, kewadel ei kakukestki. Parem auga surra kui häbiga elada. Kes koera ei sööda, see söödab warast. Parem hüwa rooga üle jätta kui watsa rewestada. Parem paksu painutada kui peenikest pärän wedada. Mis täna wõid teha, seega rutta. Hilja kiriku ja wara weskile, siis saab õigel ajal õhtule. Önn leidjal, kahju kaotajal. Kurk kulutab enam kui käed teeniwad.

Sisukord.

I. Laused.

1. Lause mõiste	5
2. Lausete jaotus	5

II. Lause liikmed.

3. Lause liikmete mõiste	6
4. Alus — subjekt	6
5. Aluse esinemine	7
6. Õeldis — predikaat	9
7. Õeldistäide	10
8. Osastawaline (partsiaalne) õeldistäide	11
9. Aluse ja õeldise ühildumine	12
10. Arwsõnaline alus	13
11. Aluse puudumine	13
12. Laiendamata ja laiendatud lause	14
13. Sihitis — objekt	15
14. Täissihitis ja osasihitis	16
15. Sihitise esinemine	17
16. Sihitise ja õeldise wahekord lauseis	18
17. Järguline sihitis	19
18. Sihitise ja aluse wahetegemine	19
19. Määrus — adverbiaal	20
20. Määruse esinemine	22
21. Liitõeldis kui määrus	23
22. Täiend — atribuut	24
23. Täiendi esinemine	24
24. Täiendi wahekord oma peasõnaga	27
25. Täiendi kokkukirjutamisest oma peasõnaga	28
26. Lisand — appositsioon	29
27. Üte	29
28. Väljajäte — ellips	30
29. Lause täiendused	30
30. Rõhutatud lauseliige	30

III. Liitlaused.

31. Koondlause	31
32. Koondlause liikmete wahekorraat	33
33. Kiillause	36
34. Rinnastatud — koordineeritud — laused	37
35. Kokkupõimitud — subordineeritud laused	40
36. Kokkupõimitud lausete liigid	42
37. Kokkupõimitud lausete wahekord (koolon)	44
38. Otsene ja kaudne kõne	45
39. Kokkupõimitud lausete rinnastamine	46
40. Mitmekordsed kokkupõimitud laused	47
41. Järgulised kokkupõimitud laused	48
42. Periood	51

74

A-6296

i